

FOUCAULT • ARCHEOLOGIE VĚDĚNÍ

---

michel Foucault

ARCHEOLOGIE VĚDĚNÍ

HERRMANN & SYNOVÉ, 2002

Z francouzského originálu
L'archéologie du savoir
přeložil Čestmír Pelikán.

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta společných věd
Křížkova 4, Praha 2

K/02/3623

V posledních desetiletích je pozornost historiků přitahována především dlouhými časovými úseky, jako by se pod politickými zvraty a jejich epizodami snažili odhalit stabilní a obtížně narušitelnou rovnováhu, nevratné procesy, trvalé regulace, trendy, které po staletích kontinuity vrcholí a převracejí se, pomalé posuny akumulace a nasycení, rozsáhlá nehybná a nemá podloží, která spleť tradičních vyprávění zcela překryla hustou vrstvou událostí. Nástroje, jež mají historikové při takové analýze k dispozici, jsou jednak nově vytvořené a jednak převzaté: modely ekonomického růstu, kvantitativní analýza proměn trhu, profily demografického rozvoje a regrese, studium klimatu a jeho oscilací, určování sociologických konstant, popis technologických změn, jejich šíření a jejich přetrvávání. Tyto nástroje jim umožnily rozlišit v poli historie různé vrstvy sedimentů; lineární posloupnosti, které byly až dosud předmětem zkoumání, byly nahrazeny hrou přerušení, k nimž dochází hluboko pod povrchem. Mezi proměnlivostí politiky a trvanlivostí „materiální civilizace“ se množí roviny analýzy: každá má své specifické zlomy, každá s sebou nese členění, která náleží pouze jí; a jak sestupujeme

mezi stále hlubší podloží, jsou čím dál tím rozsáhlejší i jejich rytmy. Pod hektickými dějinami vlád, válek a hladomorů se rýsují dějiny na první pohled téměř nehybné — dějiny s nepatrným gradientem —, dějiny námořních cest, dějiny pšenice či dolování zlata, dějiny sucha a zavlažování, dějiny střídavého polního hospodářství, dějiny usilování lidského rodu o dosažení rovnováhy mezi hladem a hojností. Staré otázky tradiční analýzy (Jaké stanovit spojení mezi oddělenými událostmi? Jaká je jejich nutná posloupnost? Jaká kontinuita jimi prochází, v jaký celkový význam nakonec vyústí? Je možné definovat totalitu, anebo se musíme spokojit s rekonstrukcí souvislostí?) budou napříště vystřídány zkoumáním jiného typu: Jaké vrstvy musíme izolovat? Jaké typy řad zavést? Jaká kritéria periodizace přijmout pro každou z nich? Jaký systém vztahů (hierarchie, dominance, odstupňování, jednoznačná determinace, kruhová kauzalita) lze mezi nimi popsat? Jaké řady řad můžeme stanovit? A pomocí jaké tabulky je možné, v rámci rozsáhlejší chronologie, určovat rozdílné sledy událostí?

Přibližně ve stejné době se však v disciplínách nazývaných dějiny idejí, vědy, filosofie, dějiny myšlení a také dějiny literatury (jejich specifčnost můžeme zatím zanedbat), v disciplínách, které přes svůj název z velké části unikají zájmu historika a jeho metodám, obrací pozornost naopak od velkých jednotek, popisovaných jako „epochy“ nebo „věky“, k fenoménům zlomu. Objevuje se snaha pod velkými kontinuitami myšlení, pod masivními a homogen-

ními manifestacemi ducha či kolektivní mentality, pod urputným vývojem vědy, která od svého založení lpí na své existenci a na svém završení, pod trvanlivostí žánru, formy, disciplíny, teoretické aktivity detekovat následky přerušení. Přerušení, jejichž statut i povaha jsou velmi rozmanité. Jsou to *epistemologické akty a prahy*, jak je popisuje G. Bachelard, které suspendují nekonečné hromadění vědomostí, lámou jejich pomalé zrání a zasazují je do nové doby, oddělují je od jejich empirického původu a prvotních motivací, očišťují je od jejich imaginárních vazeb; historické analýze už nepředepisují zkoumání mlčenlivých počátků ani nekonečnou pouť za prvními předky, nýbrž určování nového typu racionality i jejich početných účinků. Jsou to *posuny a transformace* pojmů, pro něž mohou sloužit jako model analýzy G. Canguilhema: ukazují totiž, že dějiny pojmu nejsou vždy a zcela dějinami progresivního zjemňování, postupného růstu racionality, zvyšování abstrakce, nýbrž dějinami rozmanitých polí konstituce a platnosti, dějinami posloupností pravidel používání, dějinami množství teoretických vrstev, v nichž vypracování pojmu probíhá a završuje se. Canguilhem rovněž zavedl rozlišení mezi *mikro-* a *makroskopickými měřítky* historie vědy, kde jsou události a jejich důsledky rozmístěny různými způsoby: objev, vývoj metody, dílo konkrétního vědce či jeho nezdary proto nemají stejný dopad a nemohou být popisovány stejně na obou rovinách; na jedné rovině se vypráví jiná historie než na druhé. Dále jsou tu *rekurentní přerozdělování*, která odhalují mnohé minulosti, mnohé formy

spojitostí, mnohé hierarchie důležitosti, sítě determinací, teleologie v rámci jedné a téže vědy, tak jak se proměňuje její přítomnost: historické deskripce se tedy nutně řídí momentálním stavem vědění, jejich počet narůstá spolu s transformacemi, jimiž procházejí, a neustále se samy se sebou rozcházejí (teoretický výklad tohoto jevu na poli matematiky podal nedávno M. Serres). Také tu jsou *architektonické jednotky* systémů, analyzované M. Guéroutem, pro něž není relevantní popis vlivů, tradic, kulturních kontinuit, nýbrž popis vnitřních koherencí, axiomů, deduktivních řetězců, možností slučitelnosti. Konečně, nepochybně nejradikálnější segmentaci představují řezy, způsobené teoretickou transformací „zakládající vědu v odtržení od ideologie její minulosti a v odhalení této minulosti jako ideologické“.¹ K tomu je samozřejmě třeba připojit literární analýzu, která napříště nebude za jednotku považovat ducha či senzibilitu nějaké epochy, ani „skupiny“, „školy“, „generace“ nebo „hnutí“, ani sám fakt osobnosti autora ve hře proměn spojujících jeho život s jeho „tvorbou“, nýbrž strukturu určitého díla, knihy, textu.

A tak velkým problémem, kterému budou čelit — a kterému také čelí — tyto historické analýzy, není otázka, jakým způsobem mohly být tyto kontinuity utvořeny, jak se mohl jeden a tentýž vzor udržet a jak mohl pro tak velké množství rozdílných, v čase následujících duchů konstituovat jeden horizont, jaký způsob jednání a jaký podklad je implikován ve hře pře-

¹L. Althusser, *Pour Marx*, s. 168.

nosů, obnovení, zapomínání a opakování, jak může počátek šířit své panování daleko za sebe sama až k završení, které není nikdy dáno, neboť problémem již není tradice, sledování linie, nýbrž rozdělení, hranice; nejde tu již o založení, které přetrvává, nýbrž o transformace, které založení nahrazují a které představují jeho obnovování. Vidíme tedy, že se tu rozprostírá celé pole otázek, z nichž některé jsou dobře známé a s jejichž pomocí se tato nová forma historie snaží vypracovat vlastní teorii: Jak specifikovat různé pojmy, jež nám umožní myslet diskontinuitu (práh, zlom, řez, mutace, transformace)? Pomocí jakých kritérií izolovat jednotky, s nimiž se tu pracuje? Co je věda? Co je dílo? Co je teorie? Co je pojem? Co je text? Jak rozlišit roviny, na nichž se můžeme situovat a z nichž každá má své vlastní členění a formu analýzy? Jaká je legitimní rovina formalizace? Jaká je legitimní rovina interpretace? Jaká je legitimní rovina strukturální analýzy? Jaká je legitimní rovina stanovení kauzality?

Stručně řečeno, zdá se, že dějiny myšlení, poznání, filosofie, literatury rozmnožují zlomy a veškeré shluky diskontinuit, zatímco historie ve vlastním smyslu jako by naopak potlačovala vpád událostí ve prospěch zachování stabilních struktur.

●
Nesmíme se však tímto proplétáním nechat zmást. Navzdory zdání přesvědčivosti si nelze představovat, že některé historické disciplíny přešly od kontinua k diskontinuu, zatímco jiné od zamotané masy

diskontinuit k velkým, nepřerušovaným jednotkám; nelze si představovat, že jsme v analýze politiky, institucí nebo ekonomik postupně získávali stále větší cit pro globální určení, zatímco v analýzách idejí a vědění věnujeme stále více pozornosti hře diferencí; nelze se domnívat, že se tyto dvě velké formy popisu překřížily, aniž o sobě věděly.

Ve skutečnosti jde v obou případech o stejné problémy, které však na povrchu vyvolávají opačné účinky. Tyto problémy je možné shrnout jediným slovem: zproblematizování *dokumentu*. Je však třeba správně to pochopit: dokumenty se samozřejmě používají, zkoumají a vbuzují otázky od té doby, co existuje historie jako vědní disciplína; jsou kladeny nejen otázky, co dokumenty znamenají, ale i zda říkají pravdu a z jakého titulu lze předpokládat, zda jsou spolehlivé či lživé, zda jsou přesně informované či nevědoucí, autentické nebo manipulované. Každá z těchto otázek a všechny ty kritické výhrady však vždy směřovaly k témuž cíli: rekonstituovat na základě toho, co dokumenty říkají — a občas pouze naznačují —, minulost, z níž vyšly a jež se rozplynula daleko za nimi; dokument byl vždy považován za řeč hlasu, odsouzeného nyní k mlčení, křehkou, nicméně dešifrovatelnou stopu. Díky proměně, jež není tak docela nedávného data, třebaže ještě zdaleka není u konce, změnila historie svůj postoj k dokumentu: primárním cílem již není dokument interpretovat, určit, zda říká pravdu a jaká je jeho vlastní vyjadřovací hodnota, nýbrž pracovat na něm zevnitř a rozvíjet jej; historie dokument organizuje, rozděluje, distribuuje, uspo-

řádává, rozmisťuje jej do různých rovin, konstruuje řady, rozlišuje mezi tím, co je a co není relevantní, určuje prvky, definuje jednotky, popisuje vztahy. Dokument již tedy pro historii není netečným materiálem, na jehož základě se pokouší rekonstruovat, co člověk vykonal či řekl, co minulo a po čem zůstala jen stopa; snaží se definovat jednotky, totality, řady, vztahy v tkanivu samotného dokumentárního materiálu. Je třeba oddělit historii od obrazu, který ji tak dlouhou dobu uspokojoval a v němž nacházela své antropologické ospravedlnění: od obrazu tisícileté kolektivní paměti, jež užívala materiální dokumenty k tomu, aby znovu nacházela svěžest vzpomínek; historie pracuje s dokumentární materialitou (knihy, texty, účty, registry, jednání, budovy, instituce, zákony, techniky, předměty, zvyky apod.), která představuje vždy a všude, v každé společnosti, spontání či organizované formy trvanlivosti. Dokument není příhodný nástroj historie, jež by tak byla především a zásadně *pamětí*; historie je určitý způsob, jakým společnost poskytuje statut mase dokumentů a jakým ji zpracovává, aniž by se od ní separovala.

Lze tedy říci, že historie ve své tradiční formě „memorovala“ *monumenty* minulosti, transformovala je v *dokumenty* a nechávala promluvit stopy, které samy o sobě jsou často neverbální či říkají mlčky něco jiného, než o čem mluví; avšak dnes historie transformuje *dokumenty* v *monumenty*; tam, kde se dříve dešifrovaly stopy zanechané člověkem, kde šlo o proniknutí k tomu, čím kdysi byly, tam dnes historie pracuje s masou prvků, které mají být izolovány, sesku-

peny, vybrány z nich ty podstatné, uvedeny do vzájemných vztahů a uspořádány do souborů. Byly doby, kdy archeologie jako obor zasvěcený mlčenlivým monumentům, netečným stopám, předmětům bez kontextu a věcem minulostí opuštěným tihla k historii a získávala smysl pouze restitucí historického diskursu; s mírnou nadsázkou lze říci, že dnes směřuje historie k archeologii — k vlastnímu popisu monumentu.

Plyne z toho několik důsledků. Především je tu již zmiňovaný povrchový účinek: multiplikace zlomů v dějinách idejí; fakt, že se v historii ve vlastním slova smyslu objevily dlouhé periody. Tato historie měla ve své tradiční formě definovat vztahy (jednoduchá kauzalita, určení kruhem, antagonismus, výraz) mezi fakty či datovanými událostmi: řada byla dána a bylo pouze třeba upřesnit sousedství jednotlivých prvků. Nyní je problémem samo ustavování řad: je třeba definovat prvky každé z nich, určit hranice, odhalit typ vztahů, které jsou pro ni specifické, formulovat její zákonitosti; mimo to je třeba také popsat vztahy mezi různými řadami, aby bylo možné tvořit také řady řad, čili „tabulky“: odtud multiplikace vrstev, jejich uvolňování, specifičnost jejich času a jejich chronologií; odtud nutnost odlišit nejen důležité události (s dlouhým řetězcem následků) od podružných, ale také typy událostí na zcela jiné rovině (některé krátké, jiné středně dlouhé, jako rozšíření určité technologie nebo ubývání oběživa, a konečně ostatní, dlouhodobé, jako demografická rovnováha nebo vzrůstající přizpůsobování ekonomiky změně podnebí); odtud možnost odhalovat řady s dlouhými intervaly, tvo-

řené vzácnými či opakujícími se událostmi. To, že se v dnešní historii objevují dlouhé periody, neznamena návrat k filosofii dějin, k velkým světovým epochám či obdobím, jež předepisuje osud civilizací; jde o důsledek metodologicky sladěného konstruování řad. Neboť v dějinách idejí, myšlení a vědy způsobila tatáž změna opačný účinek: rozptýlila dlouhou řadu, vytvořenou pokrokem poznání, teleologií rozumu nebo evolucí lidského myšlení; znovu zproblematizovala témata konvergence a dovršení; zpochybnila možnosti totalizace. Vedla k individualizaci rozdílných řad juxtaponovaných, po sobě následujících, překrývajících se, křížících se, aniž by je bylo možné redukovat na lineární schéma. Namísto této chronologie rozumu, vracejícího se neustále k nedosažitelnému počátku, k zakládajícímu otevření, se objevují stupnice, často velmi krátké, vzájemně rozlišené, které se vzpírají jedinému zákonu, které s sebou nesou vlastní typ historie a nelze je redukovat na obecný model osvojeného, rozvíjejícího se a vzpomínajícího vědomí.

Druhým důsledkem je, že klíčovou pozici v historických disciplínách zaujímá pojem diskontinuity. Pro klasickou podobu historie bylo diskontinuum zároveň dané i nemyslitelné: bylo tím, co se nabízí ve formě rozličných událostí — rozhodnutí, náhod, iniciativ, odhalení; tím, co je třeba pomocí analýzy nějak obejít, co musí být redukováno, vymazáno ve prospěch continuity událostí. Diskontinuita byla stigmatem časové roztříštěnosti a úkolem historika bylo ji z historie vypudit. Dnes se stala jedním ze základních prvků historické analýzy. Má trojí roli. Zaprvé je

záměrným výkonem historika (a nikoliv tím, co mu vnučuje materiál, se kterým pracuje): historik totiž musí, přinejmenším na základě hypotézy systému, odlišit možné roviny analýzy, metody vlastní jednotlivým případům a periodizace, které jim přísluší. Z druhé je výsledkem jeho popisu (a nikoliv tím, co je třeba z analýzy eliminovat): musí objevovat meze procesu, bod, v němž se křivka ohýbá, inverzi regulativního pohybu, hranice oscilace, práh funkčnosti, okamžik porušení kruhové kauzality. A konečně je to pojem, který je touto prací neustále specifikován (a není tedy přehlížen jako jednotvárné a nerozlišené bílé místo mezi dvěma pozitivními figurami); získává specifickou formu a funkci podle oblasti a vrstvy, v níž je určen: nemluvíme o stejné diskontinuitě, jestliže popisujeme epistemologický práh, místo, v němž se mění průběh populační křivky, či nahrazení jedné technologie druhou. Pojem diskontinuity je paradoxní: je zároveň nástrojem i předmětem výzkumu; vymezuje pole, jehož účinek představuje; umožňuje individualizaci oblastí, avšak nelze je stanovit jinak než jejich porovnáním. Možná nakonec ani není pojmem, který by se vyskytoval v historikové diskursu, nýbrž tím, co historik potají předpokládá: jak by vůbec mohl mluvit, ne-li právě díky tomuto zlomu, který se mu nabízí jako předmět historie — a jako jeho vlastní historie? Mezi nejpodstatnější rysy nové historie proto bezpochyby patří toto přesunutí diskontinua: jeho přeměna z překážky v prostředek; jeho integrace do historikova diskursu, v němž již nehraje roli nějaké vnější osudové nutnosti, již

je třeba potlačit, nýbrž operativního pojmu, jež je třeba využít; z toho vyplývá i změna polarit, takže již není negativem historikova čtení (jeho rubem, nezdarem, omezením jeho moci), ale pozitivním prvkem určujícím jeho předmět a zhodnocujícím jeho analýzu.

Třetí důsledek: začíná mizet téma i vůbec možnost *globální historie* a vynořují se obrysy něčeho zcela odlišného, co bychom mohli nazvat *všeobecnou historií*. Projekt globální historie chce restituovat celkovou podobu nějaké civilizace, hledá princip — materiální či spirituální — společnosti, význam společný všem jevům určitého období, zákon, jenž zajišťuje jejich soudržnost, tedy to, co se metaforicky nazývá „tvář“ epochy. Tento projekt je spjat se dvěma či třemi hypotézami: jednak se tu předpokládá, že mezi všemi událostmi v jasně definovaném časoprostorovém úseku, mezi všemi jevy, jejichž stopy nalzáme, je možné stanovit systém stejnorodých vztahů — síť kauzality, umožňující každý z nich odvodit, vztahy analogie, jež ukazují, jak jeden symbolizuje druhý, nebo jak jsou všechny výrazem jediného centrálního jádra; dalším předpokladem je, že jedna a táž forma dějinnosti nese ekonomické struktury, sociální stabilitu, setrvačnost mentalit, technické návyky, politické chování a podřizuje vše jednomu typu transformace; posledním z těchto předpokladů je, že dějiny samotné lze artikulovat ve velkých jednotkách — stupních či fázích — obsahujících svůj vlastní princip soudružnosti. Nová historie tyto postuláty zpochybňuje, když problematizuje řady, rozdělení, hranice, porušení rovnováhy,

posuny, chronologické zvláštnosti, jedinečné formy doznívání, možné typy vztahů. Nikoli však proto, že by chtěla dospět k pluralitě dějin, které by existovaly vedle sebe a byly na sobě nezávislé: dějiny ekonomie po boku dějin institucí a vedle nich dějiny vědy, náboženství či literatury; ani proto, že by chtěla ukazovat, vyznačovat koincidence v datech či analogie ve formě a smyslu mezi těmito různými dějinami. Problémem, který se tu otevírá — a který definuje úkol všeobecné historie —, je určit, jakou formu vztahu mezi těmito různými řadami lze legitimně popsat; jaký vertikální systém jsou schopny tvořit; jaká hra korelací a ovládnání mezi nimi existuje; jaký účinek mohou mít posuny, rozdíly temporality, různé typy doznívání, v jakých odlišných celcích mohou určité prvky vystupovat současně; zkrátka nejen jaké řady, ale jaké „řady řad“, jinými slovy, jaké „tabulky“² je možné konstituovat. Globální deskripce stěsnává všechny jevy okolo jediného centra — principu, významu, ducha, světového názoru, celkové formy; všeobecná historie naproti tomu rozvíjí prostor jejich rozptýlení.

A konečně posledním důsledkem je to, že nová historie se setkává s jistými metodologickými problémy, z nichž některé sice existovaly dávno před ní, avšak jako soubor jsou charakteristické právě pro

²Je vůbec třeba, abych posledním omezením ještě vysvětlil, že „tableau“ (ve všech významech tohoto slova, tedy jako tabulka, obraz či výjev) je formálně „řadou řad“? V žádném případě to není nehybný obrázek, který se strká od promítacího přístroje, aby se dopustil toho největšího podvodu na dětech, jež ve svém věku dávají samozřejmě přednost živosti filmu.

ni. Uvedme několik příkladů: vytváření koherentního a homogenního *korpusu* dokumentů (otevřeného či uzavřeného, konečného či neukončeného); stanovení principu výběru (podle toho, zda chceme podat masu dokumentů vyčerpávajícím způsobem, či vybrat jistý vzorek statistickou metodou, nebo zda se pokusíme předem určit nejreprezentativnější prvky); definování roviny analýzy a odpovídajících prvků (ze studovaného materiálu můžeme vytknout číselné údaje, explicitní či skryté odkazy k událostem, institucím, praktikám, důležitá slova spolu s pravidly jejich užívání a sémantická pole, která označují, nebo třeba formální strukturu tvrzení a typy zřetězení, jež je propojují); specifikování metody analýzy (kvantitativní zpracování dat, rozklad podle jistého počtu stanovitelných rysů, jejichž korelace lze studovat, interpretativní dešifrování, analýza četnosti a rozmístění); vymezení souborů a podsouborů, které rozčleňují studovaný materiál (oblasti, periody, sjednocující procesy); určení vztahů, s jejichž pomocí je možné charakterizovat soubor (může se jednat o vztahy numerické či logické, funkční, kauzální, analogické; může jít o vztah označujícího a označovaného).

Všechny tyto problémy tvoří nyní součást metodologického pole historie. Toto pole si zasluhuje pozornost ze dvou důvodů. Jednak abychom mohli pozorovat, nakolik se osvobodilo od toho, co ještě donedávna tvořilo filosofii dějin, a od otázek, které kladla (otázky racionality či teleologie dění, relativity historického vědění, možnosti odkrývat či konstituovat smysl v netečné minulosti a v nezavršeném celku

přítomnosti). Dále proto, že se v některých z těchto momentů střetáváme s problémy, jež nacházíme jinde — v oblastech jako lingvistika, etnologie, ekonomie, literární analýza či mytologie. K těmto problémům lze, chcete-li, připojit nálepkou strukturalismus. Avšak pouze za jistých podmínek: tyto problémy samy o sobě zdaleka nepokrývají celé metodologické pole historie, zaujímají jen část, jejíž důležitost se mění podle oblastí a rovin analýzy; vyjma jistého počtu relativně omezených případů nebyly přežaty z lingvistiky či z etnologie (jak je dnes obvyklé), nýbrž zrodily se v poli samotné historie, speciálně v oblasti hospodářských dějin, a to jako důsledek otázek, které tento obor kladl; a koneckonců nás neopravňují mluvit o nějaké strukturalizaci dějin, dokonce ani o pokusu překonat „konflikt“ či „protiklad“ mezi strukturou a nastáváním: historikové již dosti dlouho odkrývají a popisují struktury, aniž by měli důvod položit si někdy otázku, zda jim přitom neunikají živé, křehké, rozechvělé „dějiny“. Protiklad struktury a nastáváním je nevhodný jak pro definici pole historie, tak pro definici strukturální metody.

Tato epistemologická proměna historie není ještě zdaleka u konce. Není ovšem ani nedávného data, neboť její prvotní projevy lze jistě hledat už u Marxe. Trvalo však dlouho, než se projevil její účinky. Dokonce i dnes, a především v dějinách myšlení, zůstává bez povšimnutí a nereflektovaná, na rozdíl od jiných nedávných změn, které zaznamenány byly —

například změny v lingvistice. Jako kdyby v dějinách, v nichž si lidstvo připomíná vlastní ideje a poznatky, bylo obzvlášť obtížné formulovat obecnou teorii diskontinuity, řad, mezí, jednotek, specifických řádů a diferencovaných autonomií a závislostí. Jako bychom pociťovali zvláštní odpor k tomu, abychom tam, kde jsme si zvykli hledat počátky, neustále se vracet v linii předchůdců, obnovovat tradice, sledovat evoluční křivky, projektovat teleologie a ustavičně se odvolávat na metafory života, mysleli nyní diferenci, popisovali odchylky a rozptýlení, a rozkládali uklidňující formu identického. Nebo přesněji, jako by se z těchto pojmů prahů, mutací, nezávislých systémů, ohraničených řad — jak je ve skutečnosti historikové používají — dala jen obtížně vytvořit teorie, jako by se z nich obtížně vyvozovaly obecné důsledky, a vůbec odvozovaly možné implikace. Jako bychom měli strach myslet *Jiné* v okamžiku svého vlastního myšlení.

Má to svůj důvod. Kdyby mohly dějiny myšlení zaujmout místo mezi nepřerušovanými kontinuitami, kdyby ustavičně navazovaly spojení, která by žádná analýza nebyla schopná bez abstrahování rozložit, kdyby okolo toho, co lidé říkají či dělají, spřádaly tajemné syntézy, které by toto vše předjímalý, připravovaly a vedly k dokončení v budoucnosti — pak by byly privilegovaným útočištěm suverenity vědomí. Kontinuální dějiny jsou nepostradatelným korelátorem k zakládající funkci subjektu: poskytují záruku, že vše, co mu uniklo, mu bude vráceno; poskytují jistotu, že čas nic nerozpustí, aniž by to obnovil v nově složené jednotce; poskytují příslib, že vše, co difference udr-

žuje v jisté vzdálenosti, si subjekt bude moci jednou opět přivlastnit — ve formě dějinného vědomí —, že bude moci obnovit své panování a nalézt zde něco, co může nazvat svým příbytkem. Převádět historickou analýzu do diskursu kontinuity a činit lidské vědomí původním zdrojem všeho dění a vší praxe, jsou dvě tváře téhož způsobu myšlení. Čas se tu chápe jako totalizace, a revoluce nejsou nic jiného než okamžiky uvědomění.

Od 19. století hrálo toto téma v různých formách vždy stejnou roli: bránit suverenitu subjektu a přidružené projevy antropologie a humanismu před všemi způsoby decentrace. Před decentrací, kterou vyvolal Marx — historickou analýzou výrobních vztahů, ekonomických určení a třídního boje —, byla koncem 19. století dávana přednost zkoumání globální historie, v níž by bylo možné převést všechny společenské diference na jedinou formu, uspořádat ji podle jediného světonázoru, etablovat v ní nějaký systém hodnot, nějaký koherentní typ civilizace. Proti decentraci, vyvolané nietzscheovskou genealogií, se kladlo hledání původního založení, jež by z racionality učinilo *telos* lidstva a celé dějiny myšlení by spojilo s obranou této racionality, s udržováním této teleologie a s nutností vždy se k tomuto základu vracet. A konečně celkem nedávno — když se díky výzkumům v psychoanalýze, lingvistice, etnologii subjekt decentroval ve vztahu k zákonům touhy, k formám jazyka, k pravidlům jednání či ke hře mytických nebo fabulačních diskursů — se ukázalo, že sám člověk, zkoumaný z hlediska toho, čím je, není schopen skládat

účty ze své sexuality a ze svého nevědomí, ze systematických forem svého jazyka či z pravidelnosti svých výmyslů, znovu došlo k oživení tématu kontinuity dějin: nyní jde o dějiny, jež by nebyly frázováním, ale nastáváním; jež by nebyly hrou vztahů, ale vnitřní dynamikou; jež by nebyly systémem, nýbrž těžkou prací svobody; jež by nebyly formou, ale neutuchajícím úsilím vědomí o sebeuchopení, pokusem o proniknutí až k posledním podmínkám sebe sama. Jde o dějiny, které by byly dlouho a nepřetržitě trpělivé a zároveň měly živost pohybu, který nakonec prolomí všechny hranice. Aby se toto téma, které proti „nehybnosti“ struktur, jejich „uzavřenému“ systému, jejich nutné „synchronii“ klade živou otevřenost dějin, prosadilo, je zjevně třeba popřít v historických analýzách užívání diskontinuit, definování vrstev a jejich hranic, popisování specifických řad, odkrývání celé hry diferencí. To pak vede k antropologizování Marxe, k tomu, že je pokládán za historika celků, a je v něm znovu objevován hlas humanismu; k interpretaci Nietzscheho ve smyslu transcendentální filosofie a k omezování jeho genealogie na rovinu hledání počátků; a konečně k tomu, že se nechává stranou celé pole metodologických problémů, které nám dnes nová historie předkládá, jako kdyby se nikdy neobjevily. Neboť jestliže se ukazuje, že se otázka diskontinuit systémů a transformací, řad a prahů nabízí ve všech historických disciplínách (v těch, které se zabývají idejemi či vědami, tak jako v těch, které se zabývají ekonomikou či společností), jak by pak bylo možné stavět proti sobě v nějakém legitimním ohledu „nastávání“ a „systém“,

pohyb a kruhovou regulaci, nebo, jak se dnes tak lehkovážně říká, „dějiny“ a „strukturu“?

Stejná konzervativní funkce působí v tématu kulturních celků — za něž byl kritizován a posléze pomocí nich překrucován Marx — či v tématu hledání počátků — jímž se oponovalo Nietzsche, než se objevila tendence jej do tohoto tématu transponovat — i v tématu živých, kontinuálních a otevřených dějin. Kdykoliv někdo v historické analýze — a obzvláště jde-li o dějiny myšlení, idejí či vědění — použije až příliš nápadně kategorie diskontinuity a difference, pojmy prahu, zlomu a transformace, popisy řad a hranic, zvedne se pokřik, že vraždí dějiny. Bude nařčen z útoku na nedotknutelná práva dějin a na základ každé možné dějinnosti. Nedejme se však oklamat: bude se tu srdceryvně oplakávat nikoli zánik dějin, nýbrž mizení té jejich formy, která sice skrytě, zato však zcela a úplně odkazovala k syntetizující aktivitě subjektu; bude se oplakávat toto nastávání, které mělo suverenity vědomí skýtat útočiště, jistější a méně exponované než to, které jí dávají mýty, příbuzenské systémy, jazyky, sexualita či touha; bude se oplakávat možnost prostřednictvím projektu, práce smyslu či pohybu totalizace, možnost znovu oživit hru materiálních určení, praktických pravidel, systémů nevědomí, přísných, ačkoliv nerefektovaných vztahů, korelací, jež se vymykají každé životní zkušenosti; bude se oplakávat ideologické využití dějin, které se snaží navrátit člověku to, co mu již více než století neustále uniká. Ve starobylé baště této historie se nastřádaly všechny dávné poklady: věřilo se

v její odolnost; byla posvěcena; byla považována za místo spočinutí antropologického myšlení; dokonce se věřilo, že je možné zde uvěznit ty, kdo na ni zuřivě útočí; věřilo se, že je možné z nich vychovat její bdělé strážce. Avšak historici tuto starobylou baštu již dávno opustili a odešli pracovat jinam; ukázalo se, že ani Marx, ani Nietzsche neplní úlohu strážců, jež jim byla svěřena. Nedá se s nimi již počítat při obraně těchto privilegií; ani při snaze ještě jednou potvrdit — a bůhví, že by to bylo v dnešní bídě potřeba —, že alespoň dějiny jsou stále živé a že si udržely kontinuitu, že jsou pro zpochybňovaný subjekt místem odpočinku, jistoty, smíření, místem uklidňujícího spánku.

V tomto bodě se ocitám před úkolem, jehož velmi nedokonalý náčrt jsem podal již v *Dějinách šílenství, Zrození kliniky a Slovech a věcech*. Bude to práce, v níž se pokusím zachytit proměnu, jež se odehrála obecně na poli historie; práce, v níž jsou problematizovány metody, hranice či témata vlastní dějinám idejí; práce, která by nás měla zbavit posledních antropologických omezení; práce, jež by měla naopak ukázat, jak mohla tato omezení vzniknout. Tyto úkoly byly načrtnuty poněkud neuspořádaným způsobem a aniž by byla jasně definována jejich obecná artikulace. Nadešel tedy čas vtisknout jim určitou soudružnost — nebo se o to alespoň pokusit. Výsledkem takového pokusu je tato kniha.

Než začneme, uvedu několik poznámek, abych předešel nedorozuměním.

— Cílem není přenést na pole historie, a zvláště na pole historie vědění, strukturalistickou metodu, která se osvědčila v jiných oblastech analýzy, nýbrž rozvinout principy a důsledky autochtonní transformace, která postupně probíhá v oblasti historického vědění. Je možné, že tato transformace, problémy, které klade, nástroje, které používá, pojmy, které ji definují, výsledky, kterých dosahuje, nejsou tak docela cizí tomu, co se nazývá strukturální analýza. Není to však případ specifického užití této analýzy.

— Tím spíš tu nejde o použití kategorie kulturních celků (ať už to jsou světové názory, ideální typy nebo jedinečný duch epochy), aby bylo možné vnutit historii proti její vůli formy strukturální analýzy. Popisované řady, pevně vytyčené hranice, zjištěná srovnání a korelace se neopírají o staré filosofie dějin, jejich cílem je znovu problematizovat teleologie a totalizace.

— Protože tu jde o definování metody historické analýzy, jež má být oproštěna od tématu antropologie, je zřejmé, že teorie, která se tu bude postupně tvořit, bude mít k předchozím zkoumáním dvojitý vztah. Pokouší se popsat zcela obecně (což samozřejmě vyžaduje mnoho upřesnění a další práce) nástroje, které tato zkoumání průběžně užívala nebo které byly pro potřeby jednotlivých případů přizpůsobeny. Na druhé straně se však zaštiťuje dosaženými výsledky, aby tak definovala analytickou metodu, zbavenou všech pozůstatků antropologismu. Půda, o níž se opírá, je půdou, již sama objevila. Zkoumání šílenství a vzniku psychologie, zkoumání nemoci a zrodu lékařské kliniky, věd o životě, jazyce a ekonomii byla do jisté míry tápáním ve tmě: postupně se vyjasňovala nejen proto, že krok za krokem zpřesňovala svou metodu, nýbrž i díky tomu, že v tomto sporu o humanismus a antropologii objevila místo své historické možnosti.

Stručně řečeno, tato kniha, stejně jako knihy, které jí předcházely, nevstupuje — alespoň nikoliv přímo či

především — do sporu o strukturu (jako protiklad ke genezi, dějinám, nastávání); vstupuje do pole, v němž se manifestují, kříží, proplétají se a specifikují otázky lidského bytí, vědomí, původu a subjektu. Rozhodně by však nebylo chybné tvrzení, že také zde se problém struktury objevuje.

Tato práce není opakováním ani přesným popisem toho, co bylo možné číst v *Dějínách šílenství*, ve *Zrození kliniky* či ve *Slovech a věcech*. V mnoha ohledech se od těchto knih značně liší. Přináší rovněž celou řadu oprav a vnitřní kritiky. Obecně řečeno se *Dějiny šílenství* věnovaly na jedné straně příliš důrazně a na straně druhé značně enigmatically tomu, co jsem se pokusil označit jako „zkušenost“, přičemž se ukázalo, jak málo mne tu ještě dělilo od akceptování anonymního a obecného subjektu dějin; při častém odkazování na strukturální analýzu ve *Zrození kliniky* hrozilo, že bude opuštěna specifická daného problému i vlastní rovina archeologie; a konečně ve *Slovech a věcech* chyběla jakákoliv metodologická opora, a tak bylo možné tyto analýzy chápat ve smyslu nějaké kulturní totality. Mrzí mne, že jsem se těmto nebezpečím nedokázal vyhnout: utěšuji se ale tím, že podobná nebezpečí jsou takovému úkolu vlastní, neboť aby dostal svým vlastním nárokům, musí se oprostít od oněch rozmanitých metod a forem historie; bez otázek, jež mi byly položeny,³ bez

³Obzvláště první stránky tohoto textu se jen nepatrně formálně odlišují od odpovědi na otázku formulované *Epistemologickým kroužkem* na E. N. S. (srov. *Cahiers pour l'analyse*, č. 9: *Généalo-*

obtíží, které se ukázaly, bez různých námitek bych určitě nebyl schopen vidět tak zřetelně úkol, s nímž jsem od této chvíle chtěl nechtě spjat. Odtud pramení i opatrný, klopotný styl tohoto textu: v každém okamžiku zachovává odstup, bilancuje své možnosti na jedné i druhé straně, tápavě hledá své meze, potýká se s tím, co nechce říct, hloubí příkopy, aby vymezil svou vlastní cestu. V každém okamžiku odhaluje potenciální nejasnosti. Odmítá svou identitu, aniž by předběžně tvrdil: nejsem to, ani ono. Většinou se nejedná o kritiku; rozhodně to není způsob, jak říci, že vpravo i vlevo se všichni mýlí. Je to způsob, jak definovat singulární místo pomocí exteriority jeho okolí; je to pokus definovat onen prázdný prostor, odkud mluvím a který se pomalu formuje v diskursu, který ještě pociťuji jako velice křehký, velice nejistý — a nikoli snaha umlčet ostatní tvrzením, že to, co říkají, je bezpředmětné.

— Vy si nejste jist tím, co říkáte? Chystáte se znovu k proměně, chcete zaujmout opět jiný postoj k otázkám, které jsou vám kladeny, zase budete říkat, že námítky ve skutečnosti nemíří na pozici, z níž promlouváte? Hodláte znovu tvrdit, že jste nikdy nebyl tím, co se vám vytýká? Připravujete si již opět úniko-

gie des sciences, léto 1968, s. 9–40); též *Dits et écrits* I, s. 696–731. Jiný, zkrácený nástin těchto myšlenek byl předložen jako odpověď čtenářům *Espritu* (č. 371, květen 1968, s. 850–874); též *Dits et écrits* I, s. 673–695.

vou cestu, která vám dovolí vynořit se ve vaší příští knize jinde a posmívat se, jak to právě teď činíte: ne, ne, nejsem tam, kde na mě číháte, ale tady, odkud vás s úsměvem pozoruji.

— Cože? Myslíte si snad, že bych zakoušel při psaní tolik útrap a tolik radostí, domníváte se, že bych byl tak zatvrzelý, tak nerozvážený a nepřipravil si přitom — mírně se třesoucí rukou — labyrint, do něhož se mohu vydat, přemístit tam svou řeč, otevřít ji podzemním prostorům, vzdálit ji od ní samé, nacházet přesahy, labyrint redukuující a deformující její cesty, kde se mohu ztratit a koneckonců i objevit před očima, s nimiž se už nikdy potom patrně nesetkám. Určitě nejsem jediný, kdo píše, aby ztratil tvář. Neptejte se, kdo jsem, a nechtějte po mně, abych zůstal stejný: to je morálka občanů; nutí nás mít v pořádku doklady. Ať nám ale při psaní ponechá naše svobody.

II.

DISKURSIVNÍ REGULARITY

1. JEDNOTKY DISKURSU

Zavádění pojmů diskontinuity, zlomu, prahu, hranice, řady a transformace staví před každou historickou analýzu nejen procedurální otázky, ale i teoretické problémy. Právě tyto problémy budou zkoumány v této knize (budu-li mít příležitost, touhu a odvahu se do nich pustit, prozkoumám procedurální otázky v následujících empirických studiích). Budu je však analyzovat pouze v určitém poli: a to v těch disciplínách — tak nejistých svými hranicemi a tak vágních svým obsahem —, které nazýváme dějiny idejí, myšlení, vědy či poznání.

Nejprve ale musíme odvést jistou zápornou práci: musíme se zbavit celé masy pojmů, z nichž každý svým vlastním způsobem obměňuje téma kontinuity. Tyto pojmy sice nemají příliš přesnou pojmovou strukturu, mají však velmi přesnou funkci. Tak například pojem tradice: jeho účelem je dát specifický časový statut skupině jevů, které jsou jak následné, tak identické (nebo alespoň podobné); umožňuje znovu myslet rozptýlení historie ve formě stejnosti; dovozuje redukovat rozdíl vlastní každému začátku, aby bylo možné bez přerušení sledovat nekonečné hledání původu; tradice nám umožňuje izolovat nové na

pozadí trvalého a převádět jeho přednosti na originalitu, na genialitu, na rozhodnutí jednotlivců. Potom je tu pojem vlivu, který poskytuje oporu — příliš magickou na to, aby ji vůbec bylo možné analyzovat — jevům přenosu a komunikace; který odkazuje, aniž by byl přísně ohraničen a teoreticky definován, ke zdánlivě kauzálnímu průběhu jevů podobnosti či opakování; který na velkou vzdálenost a skrze čas — jakoby prostřednictvím nějakého média přenosu — spojuje uzavřené jednotky, jako jsou individua, díla, pojmy nebo teorie. Dále jsou tu pojmy rozvoje a vývoje: ty umožňují přeskupit následnost rozptýlených událostí, připojit je k jednomu a témuž organizačnímu principu, podřídit je příkladné moci života (s jeho adaptacemi, jeho schopností inovace, s neustálými korelacemi jeho jednotlivých prvků, s jeho systémy asimilace a výměny), objevit to, co vždy již působí v každém začátku, totiž princip koherence a zárodek budoucí jednotky, ovládnout čas setrvale reverzibilním vztahem mezi počátkem a současným stavem, který není nikdy dán, ale je vždy v činnosti. Ještě je tu pojem „ducha“, který nám dovoluje ustavit mezi simultánními a následnými jevy daného období totožnost významu, symbolická spojení, hru podobností a zrcadlení či který umožňuje, aby se jako jednotící a vysvětlující princip objevila suverenita kolektivního vědomí. Musíme zpochybnit tyto už vypracované syntézy, seskupení, která obvykle přijímáme před každým zkoumáním, jejichž platnost se již předem uznává; musíme vyloučit tyto formy a tajemné síly, pomocí nichž navzájem propojujeme lidské dis-

kursy; je třeba vymanit je z příšeří, v němž vládnou. Místo abychom spoléhali na jejich spontánní platnost, musíme ve jménu metodologické přísnosti především uznat, že tu jde jen o shluk rozptýlených událostí.

Rovněž se nesmíme spokojit s rozděleními a seskupeními, jež se pro nás stala tak samozřejmá. Lze bez dalšího prozkoumání přijmout rozlišení hlavních typů diskursů, anebo rozlišení forem či žánrů, která proti sobě staví vědu, literaturu, filosofii, náboženství, historii, fikci atd. a která z nich vytvářejí cosi jako velké historické individuality? Dokonce ani my sami si nejsme jisti, jak používat tato rozlišení v našem vlastním světě diskursu, tím spíše, je-li třeba analyzovat soubory výpovědí, které v době, kdy byly formulovány, byly utříděny, organizovány a charakterizovány zcela odlišným způsobem: „literatura“ a „politika“ jsou ostatně nedávné kategorie, které můžeme aplikovat na středověkou nebo dokonce klasickou kulturu pouze na základě retrospektivní hypotézy a díky hře formálních analogií či sémantických podobností; avšak ani literatura, ani politika, ani filosofie a věda neartikulovaly v 17. nebo 18. století pole diskursu tak, jako tomu bylo v 19. století. V každém případě jsou sama tato rozdělení — ať naše vlastní nebo ta, která jsou soudobá zkoumanému diskursu — vždy kategoriemi reflexe, principy klasifikace, normativními pravidly, institucionalizovanými typy: to, co si mezi jinými naopak zaslouží být analyzováno, jsou fakta diskursu; i ona jsou samozřejmě navzájem propojena složitými vztahy, ale ty nejsou jejich

vnitřními, autochtonními a univerzálně identifikovatelnými rysy.

Zejména je však nezbytné eliminovat prozatím ty jednotky, které se nám vnucují jako naprosté samozřejmosti: jednotky knihy a díla. Zdá se, že těmto jednotkám se můžeme vyhnout pouze zcela umělým způsobem. Copak to nejsou zcela nepochybné danosti? Například materiální individualizace knihy, která zaujímá vymezený prostor, která má ekonomickou hodnotu a která sama určitým množstvím znaků vymezuje hranice svého začátku a konce; instituce díla, kterou uznáváme a určujeme tím, že jistý počet textů připisujeme nějakému autorovi. Jakmile se však podíváme detailněji, začínají nesnáze. Materiální jednota knihy? Znamená to totéž v případě básnické antologie, sbírky posmrtných zlomků, Desarguesova *Pojednání o kuželosečkách* nebo Micheletova souboru *Dějiny Francie*? Je to totéž v případě Mallarméova *Vrhu kostek*, procesu Gillesa de Rais, Butorova *San Marco* nebo katolického misálu? Jinými slovy, není materiální jednotka svazku slabou, druhotnou jednotkou ve srovnání s jednotkou diskursu, kterou vytváří? Ale je tato jednotka diskursu sama homogenní a uniformně aplikovatelná? Stendhalův román a román Dostojevského nemají tutéž individualitu jako dva romány Balzakovy *Lidské komedie*; a vztah mezi Balzakovými romány se liší od vztahu mezi Joyceovým *Odyseem* a Homérovou *Odyseou*. Hranice knihy nikdy nejsou jasně rozlišeny: mimo titul, první řádky a poslední tečku, mimo svou vnitřní konfiguraci a svou autonomní formu je kniha zapuštěna do

systému odkazů k jiným knihám, jiným textům, jiným větám: je uzlem v rámci sítě. A tato síť odkazů není stejná v případě matematického pojednání, textového komentáře, historického záznamu či epizody románového cyklu; ani tehdy, chápeme-li jednotku knihy jako soubor vztahů, ji nelze v žádném z těchto případů pokládat za identickou. Kniha není jednoduše objektem, který držíme v ruce; nemůže být ani omezena na malý rovnoběžnostěn, ve kterém je obsažena: její jednota je relativní a variabilní. Jakmile je tato jednota uvedena v pochybnost, ztrácí svou samozřejmost; prokazuje se jako taková, konstruuje se jako taková pouze na základě komplexního pole diskursu.

Obtíže, které se vynořují v souvislosti s problematikou díla, jsou dokonce ještě složitější. A přitom — co by na první pohled mohlo být jednodušší? Soubor textů, k němuž lze odkazovat znakem vlastního jména. Ale toto označení (dokonce i když ponecháme stranou problémy s atribucí) není homogenní funkcí: označuje jméno autora stejným způsobem text, který byl publikován pod jeho jménem, text, který se objevil pod pseudonymem, další, který se vynořil po jeho smrti ve formě nedokončených náčrtů, a ještě jiný, který se zachoval pouze jako soubor poznámek a zápisků? Uspořádání kompletního díla předpokládá určité množství rozhodnutí, které je obtížné ospravedlnit či vůbec formulovat: stačí připojit k textům, které autor publikoval, ty, které publikovat hodlal, ale které zůstaly po jeho smrti nedokončené? Můžeme sem též zahrnout jeho první náčrty a skici se všemi

úpravami a škrty? Můžeme přidat i ty náčrty, které autor sám vyloučil? A jaký statut by měl být dán dopisům, poznámkám, záznamům rozhovorů, zápisům toho, co řekl, jak to zaznamenali posluchači, zkrátka celé té obrovské mase verbálních stop, které individuuum zanechalo po své smrti a které hovoří v nekonečném zmatku mnoha různých řečí? Jméno „Mallarmé“ rozhodně neodkazuje vždy stejným způsobem k jeho anglickým cvičením, k jeho překladům Edgara Allana Poea, k jeho básním, k jeho odpovědím v anketách; podobně neexistuje tentýž vztah mezi jménem Nietzsche na jedné straně a mladickými autobiografiemi, školními pojednáními, filologickými články, *Zarathustrou*, *Ecce Homo*, dopisy, posledními pohlednicemi podepsanými „Dionysos“ nebo „Kaiser Nietzsche“ a nesčítelnými sešity se změtí účtů z prádelny a náčrtů aforismů. Mluvíme-li tak nekriticky a bezmyšlenkovitě o autorově díle, je to vlastně proto, že si ho představujeme jako cosi definovaného určitou funkcí výrazu. Považujeme za samozřejmé, že tu musí být určitá úroveň (v takové hloubce, kterou je nezbytné předpokládat), na níž se dílo objevuje ve všech, i nejmenších a nejnepodstatnějších fragmentech jako výraz myšlení, zkušenosti, představivosti či nevědomí autora, případně historických určení, kterým podléhá. Vzápětí je však zřejmé, že tato jednota, která není bezprostředně dána, je výsledkem určité operace; že je to výkon interpretace (protože v textu dešifruje transkripci něčeho, co tento text jak skrývá, tak manifestuje); a že výkon, který určuje opus v jeho jednotě a pak i dílo samé, nebude shodný v případě

autora textu *Divadlo a jeho dvojenec* (Artaud) a autora *Traktátu* (Wittgenstein), a proto mluvíme-li o díle, užíváme toto slovo v každém jednotlivém případě v odlišném smyslu. Dílo nemůžeme chápat ani jako samozřejmou jednotku, ani jako určitou jednotku, ani jako jednotku homogenní.

A konečně je třeba učinit ještě jeden předběžný krok a vyřadit nereflektované kontinuity, jimiž už předem organizujeme analyzovaný diskurs: zřící se dvou spojených, ale protikladných témat. To první chce, aby v řádu diskursu nikdy nebylo možné zaznamenat vpád skutečné události; aby za zřejmým počátkem vždy ležel skryt nějaký tajemný původ — tak tajemný a tak původní, že sám o sobě nebude nikdy zcela uchopitelný. Díky naivitě chronologií jsme tak nevyhnutelně vedeni k nekonečně unikajícímu bodu, který sám není nikdy přítomen v žádné historii; tento bod je pouze svou vlastní prázdnotou; vzhledem k tomuto bodu nemůže být žádný začátek ničím víc než opakovaným začátkem čili zastřením (to *i* ono v jednom a téže gestu). K tomuto tématu se připojuje další, podle něhož celý manifestní diskurs tajemně spočívá na „již-řečeném“, a toto „již-řečené“ není pouze promluvou, která už byla vyřčena, ani textem, který už byl napsán, ale „nikdy-řečeným“, netělesným diskursem, hlasem tak tichým jako dech, písmem, které je pouze prázdnotou své vlastní stopy. Předpokládá se proto, že vše, co je formulováno v diskursu, bylo již artikulováno v tomto polotichu, které ho předchází, které pod ním neustále krouží, které však diskurs zakrývá a umlčuje. Manifestní diskurs

není ničím jiným než potlačenou přítomností toho, co neříká; a toto „ne-řečené“ je prázdnotou, která zvnitřku podkopává vše, co je řečeno. První téma považuje historickou analýzu diskursu za hledání a opakování počátku, který se vzpírá každé historické determinaci; to druhé vidí historickou analýzu jako interpretaci či naslouchání „již-řečenému“, jež je zároveň „ne-řečené“. Musíme se zřítí všech těchto témat, jejichž funkcí je zaručit nekonečnou kontinuitu diskursu a jeho tajemnou přítomnost pro sebe ve hře neustále se navracející absence. Musíme být připraveni přijmout každý moment diskursu v jeho nenadálém vpádu; v puntualitě, v níž se objevuje, a v časové rozptýlenosti, která umožňuje jeho opakování, poznání, zapomnění, transformování, úplné vymazání a skrytí před všemi pohledy v prachu knih. Diskurs nesmí být odkazován k vzdálené přítomnosti počátku, ale musí být vnímán tak, jak a kdy se objeví.

Tyto preexistující formy kontinuity, všechny tyto syntézy, které jsou bez otázek přijaty, je nezbytné suspendovat. Nesmí být samozřejmě definitivně odmítnuty, ale je třeba narušit klid, se kterým jsou přijímány; musíme ukázat, že nejsou samozřejmě, ale že jsou vždy účinkem takové konstrukce, jejíž pravidla musí být známa a jejíž oprávnění musí být prozkoumána: musíme definovat, za jakých podmínek a vzhledem k jaké analýze jsou některé z nich legitimní; a musíme ukázat, které z nich nemohou být nikdy a za žádných okolností akceptovány. Je docela dobře možné, že například pojmy „vliv“ nebo „evoluce“ vyvolají kritiku, jež je — na určitý čas — vyřadí

z používání. Můžeme se ale provždy obejít bez „díla“ nebo „knihy“ nebo dokonce bez takových jednotek jako „věda“ či „literatura“? Máme na ně pohlížet jako na iluze, jako na nelegitimní konstrukce nebo chybně získané výsledky? Máme se snad navždy zřítí jejich použití, byť i jen jako dočasné opory, a nikdy je nedefinovat? Ve skutečnosti je musíme vytrhnout z jejich zdánlivé samozřejmosti a otevřít problémy, které nastolují; rozpoznat, že nejsou klidným neotřesitelným místem, na jehož základě mohou být kladeny další otázky (týkající se struktury, koherence, systematickosti, transformací), ale že samy kladou celou řadu otázek (Co jsou? Jak mohou být vymezeny či definovány? Jakými různými zákony se řídí? Jaké artikulace jsou schopny? Jakým podsouborům dávají vyvstat? Jaké specifické jevy na poli diskursu odkrývají?). Musíme uznat, že v poslední instanci nemohou být tím, čím se na první pohled zdály. Že zkrátka vyžadují jistou teorii a že tato teorie nemůže být konstruována, aniž by se ve své ne-syntetické čistotě objevilo pole faktů diskursu, na jehož základě jsou tato fakta budoována.

Mým záměrem není nic jiného: vyjdu zprvu ze všech daných jednotek (jako je psychopatologie, medicína či politická ekonomie), nebudu se však přesouvat do nitra těchto pochybných jednotek, abych zkoumal jejich vnitřní konfiguraci anebo skrytá protirečení. Budu se o ně opírat právě jen potud, pokud se budu sám sebe ptát, jaké jednotky tvoří; jakým právem se mohou dožadovat pole, které je specifikuje v prostoru, a kontinuity, která je individuali-

zuje v čase; podle jakých zákonů se formují; na pozadí jakých diskursivních událostí se artikulují; a zda nakonec nejsou ve své akceptované a kvaziinstitucionální individualitě povrchovým účinkem jednotek mnohem soudržnějších. Budu přijímat jen soubory, které mi dává do rukou historie, pouze proto, abych je vzápětí zproblematizoval; abych je obnažil a poznal, zda je možné je legitimně znovu složit; abych poznal, není-li třeba z nich vytvořit jiné; abych je přemístil do prostoru mnohem obecnějšího, který tím, že rozptyluje jejich zdánlivou samozřejmost, umožňuje vytvořit jejich teorii.

Jakmile jsou tyto bezprostřední formy kontinuity suspendovány, otevírá se určité pole. Ohromné pole, které nicméně lze definovat: toto pole je tvořeno souhrnem všech skutečných výpovědí (ať už vyslovených nebo napsaných) v jejich rozptýlení jako událostí a v jejich naléhavosti, jež je každé z nich vlastní. Ještě než s nějakým stupněm určitosti přistoupíme k vědě, k románu, k básnickým projevům, k dílu nějakého autora, či dokonce k nějaké knize, je materiál, s nímž budeme pracovat, ve svém surovém, neutrálním stavu, nakupením událostí v prostoru diskursu vůbec. Tak se rýsuje projekt *popisu diskursivních událostí* jako horizont zkoumání jednotek, které se uvnitř něho formují. Tento popis je snadno odlišitelný od analýzy jazyka. Lingvistický systém může být sice stanoven pouze užitím souboru výpovědí nebo shromážděním diskursivních faktů (ledaže by byl uměle zkonstruován), pak ale musíme na základě tohoto shromáždění, které tu má hodnotu příkladu, definovat pra-

vidla, jež umožňují konstruovat jiné než právě tyto výpovědi: dokonce i když už určitý jazyk dávno zmizel, dokonce i když se jím dávno nemluví a může být rekonstruován pouze na základě ojedinelých fragmentů, zůstává systémem možných výpovědí, konečným souborem pravidel, která autorizují nekonečné množství promluv. Pole diskursivních událostí je naopak souborem, který je vždy konečný a v každém okamžiku omezený lingvistickými sekvencemi, které už byly formulovány; mohou být nevyčísitelné, svým množstvím mohou překračovat kapacitu záznamu, paměti či četby: přesto tvoří konečný soubor. Otázka, kterou klade analýza jazyka a která se týká faktů libovolného diskursu, je stále stejná: podle jakých pravidel je výpověď vytvořena, a tudíž podle jakých pravidel mohou být vytvořeny další podobné výpovědi? Popis diskursivní události klade otázku zcela odlišnou: jak se stalo, že se na tomto místě objevila právě tato, a ne nějaká jiná výpověď?

Je zřejmé, že tento popis diskursu je protikladem dějin myšlení. Zde ještě může být systém myšlení rekonstruován pouze na základě určitého diskursivního celku. Tento celek je však pojímán tak, že za výpověďmi samými se hledá znovu intence hovořícího subjektu, jeho vědomá aktivita, to, co chtěl říci, anebo nevědomá aktivita, která se bez ohledu na něj odehrála v tom, co řekl, v bezmála nepostřehnutelném zlomu jeho manifestních promluv; vždy je tedy třeba rekonstruovat jiný diskurs, znovu objevit tichý šepot, nevyčerpateľnou řeč, která zvnitřku oživuje hlas, jež slyšíme, znovu ustavit drobný, nevidi-

telný text, který pobíhá mezerou mezi řádky písma a občas je převrací. Analýza myšlení je ve vztahu k diskursu, který používá, vždy *alegorická*. Její otázka nevyhnutelně zní: Co se tedy říká tím, co bylo vyřčeno? Analýza diskursivního pole je orientována zcela jiným směrem; jde o to, uchopit onu výpověď v přesné specifičnosti jejího výskytu; určit podmínky její existence a zachytit přinejmenším její hranice, ustavit její vztahy k jiným výpovědím, které s ní mohou být spojeny, a ukázat, které jiné formy vypovídání vylučuje. Nehledáme pod tím, co je zřejmé, polohlasný šepot jiného diskursu; musíme ukázat, proč výpověď nemůže být jiná, než jaká je, v jakém ohledu je vylučná vzhledem k jiným, jak se, mezi ostatními a vzhledem k ostatním, zmocňuje místa, které žádná jiná nemůže zaujmout. Otázka vlastní takové analýze může být formulována tímto způsobem: Jaká je tato singularní existence, která vychází najevo v tom, co se říká, a v ničem jiném?

Musíme si klást otázku, čemu může nakonec sloužit toto vyřazení všech přijatých jednotek, nejde-li nakonec o nalezení jednotek, které jsme na počátku zdánlivě problematizovali. Systematické vymazání všech daných jednotek totiž zprvu umožňuje vrátit výpovědi její singularitu události a ukázat, že diskontinuita je jednou z oněch velkých nahodilostí, jež způsobují zlom nejen v geologii dějin, nýbrž i v prostém faktu výpovědi; necháváme ji objevit se v jejím historickém vpádu; pokoušíme se ukázat onen zářez, jejíž vytvoří, toto neredukovatelné — a velice často nepatrné — vynoření. Ať je výpověď jakkoli banální, ať

jsou její výsledky jakkoli bezvýznamné, ať může být jakkoli snadno zapomenuta ihned poté, co se objevila, jakkoli špatně může být slyšena či dešifrována, je to vždy událost, kterou nemohou ani jazyk, ani smysl zcela vyčerpát. Je to jistě událost zvláštní: především proto, že je na jedné straně svázána s gestem psaní či s artikulací promluvy a na straně druhé si pro sebe otevírá setrvalou existenci na poli paměti či v materialitě rukopisů, knih nebo v jakékoli jiné formě záznamu; dále proto, že je jedinečná jako každá událost, ale je otevřená opakování, transformaci a znovuoživení; a konečně proto, že je nejen spojena se situacemi, které ji vyvolaly, a s důsledky, které podnítila, nýbrž je současně a v souladu s naprosto odlišnou modalitou svázána s výpověďmi, které jí předcházely a které jí následují.

Avšak izolujeme-li ve vztahu k jazyku a k myšlení výskyt výpovědní události, nechceme jen rozptýlit prach faktů. Děláme to proto, abychom se ujistili, že tento výskyt není svázán se syntetizujícími operacemi čistě psychologického typu (intence autora, stav jeho duše, přísnost jeho myšlení, témata, kterými je pronásledován, projekt, který prochází jeho existencí a dává jí význam), a abychom byli schopni uchopit jiné formy regularity, jiné typy vztahů. Vztahů mezi výpověďmi (dokonce i když si jich autor sám není vědom; dokonce i když tyto výpovědi nemají stejného autora; dokonce i když se autoři navzájem neznají); vztahů mezi takto stanovenými skupinami výpovědí (dokonce i když se tyto skupiny netýkají stejných, a dokonce ani přílehlých oborů; dokonce i když

ani nezaujímají stejnou formální úroveň; dokonce i když nejsou místem zaznamenaných komunikací); vztahů mezi výpověďmi či skupinami výpovědí a událostmi zcela jiného řádu (technickými, ekonomickými, sociálními, politickými). Odkrýt v celé čistotě prostor, ve kterém jsou diskursivní události rozvinuty, neznamená znovu jej ustavit v jeho odloučenosti, kterou nic nemůže porušit; neznamená to uzavřít jej v něm samém; znamená to uvolnit si ruce, abychom mohli popsat hru vztahů uvnitř něj i vně.

Třetím záměrem takového popisu faktů diskursu je ukázat, že osvobozením těchto faktů od všech seskupení, která mají za cíl vypadat jako přirozené, bezprostřední, univerzální jednotky, budeme schopni popsat jiné jednotky, ale tentokrát pomocí souboru kontrolovaných rozhodnutí. Za předpokladu, že jsou jasně definovány podmínky, bychom mohli na základě správně popsanych vztahů legitimně konstituovat diskursivní skupiny, které nejsou arbitrární, a přesto zůstávají nepostřehnuté. Tyto vztahy by samozřejmě nikdy nebyly formulovány jako takové ve výpovědích, které zkoumáme (na rozdíl od těch explicitních vztahů, které jsou kladeny a pronášeny v diskursu samotném, pokud se nabízí například ve formě románu nebo v řadě matematických teorémů). V žádném případě by ale netvořily jakýsi tajemný diskurs, který by zvnitřku oživoval diskurs manifestní; není to proto nějaká interpretace faktů výpovědí, která by je mohla odhalovat, ale analýza jejich koexistence, jejich následnosti, jejich společného působení, jejich vzájem-

ně determinace a jejich nezávislé či korelativní transformace.

Je nicméně vyloučeno, že bychom mohli popsat všechny vztahy, které se takto mohou objevit, bez nějakého kritéria. V prvotním přiblížení musíme přijmout jisté provizorní rozdělení: výchozí oblast, kterou analýza posléze rozruší a reorganizuje, bude-li to třeba. Jak ale tuto oblast popsat? Na jedné straně je třeba empiricky zvolit nějaké pole, kde jsou vztahy velmi četné, husté a lze je relativně snadno popsat — a v jaké jiné oblasti se zdají být diskursivní události spolu lépe svázané a v souladu se vztahy, které lze snadno dešifrovat, než v oblasti, kterou obecně označujeme jako vědu? Jak si ale na druhé straně otevřít co možná nejvíce možností, abychom mohli ve výpovědi uchopit nikoli moment její formální struktury a zákonů její konstrukce, nýbrž moment její existence a pravidla jejího objevování, ne-li tak, že se obrátíme k diskursivním seskupením, která jsou méně formalizovaná a v nichž se výpovědi netvoří nutně podle pravidel čisté syntaxe? Jak si můžeme být jisti, že se vyhneme ohraničením, která jsou dána hranicemi díla, anebo kategoriím, jako jsou kategorie vlivu, ne-li tak, že od samého začátku zvolíme oblast dostatečně široké a časová měřítka co možná nejrozsáhlejší? A konečně, jak můžeme získat jistotu, že se nenecháme strhnout všemi těmi jednotkami či syntézami, které nejsou zcela reflektované a které poukazují k promlouvajícímu individu, k subjektu diskursu či k autorovi textu, zkrátka všemi těmito antropologickými kategoriemi? Patrně pouze tak, že

vezmeme v úvahu soubor výpovědí, prostřednictvím kterých se tyto kategorie konstituovaly, soubor výpovědí, které si za „objekt“ zvolily subjekt diskursu (tedy svůj vlastní subjekt) a pokusily se ho rozvinout jako pole poznatků.

Tímto způsobem lze tedy vysvětlit ono faktické privilegium, které jsem přisoudil těm diskursům, o nichž lze velmi schematicky říci, že definují „vědy o člověku“. Toto privilegium je však jen provizorní. Neustále musíme mít na zřeteli dva fakty: že analýza diskursivních událostí není žádným způsobem omezena na toto pole a že vymezení tohoto pole samého nemůže být považováno ani za definitivní, ani za absolutně platné; jde o počáteční přiblížení, které musí umožnit, aby se objevily vztahy, jež pravděpodobně hranice tohoto prvotního náčrtu zruší.

2. DISKURSIVNÍ FORMACE

Pokusil jsem se tedy popsat vztahy mezi výpověďmi. Dbal jsem přitom, abych nepřijal jako platnou žádou z těch jednotek, které by mi mohly být nabídnuty a které mi předkládá zvyk. Rozhodl jsem se neopomenout žádnou formu diskontinuity, zlomu, prahu nebo hranice. Rozhodl jsem se popisovat výpovědi v poli diskursu a vztahy, jichž jsou tyto výpovědi schopny. Podle mne se hned na začátku objevují dvě řady problémů: první, kterou nechám na chvíli stranou a vrátím se k ní později, se týká uvolněnosti, se kterou se užívá termínů výpověď, událost a diskurs; druhá se týká vztahů, které mohou být legitimně popsány mezi výpověďmi, pokud je ponecháme v jejich provizorním a viditelném seskupení.

Existují například výpovědi, které se tváří — a to od data, jež se dá snadno určit —, jako by patřily k politické ekonomii, biologii či psychopatologii; existují i jiné, jež se tváří, jako by patřily k těm tisíciletým (téměř věčným) kontinuitám, nazývaným gramatika nebo medicína. Co však tyto jednotky představují? Jak můžeme tvrdit, že analýza nemoci hlavy, kterou provedl Willis a Charcotova klinika, náleží k témuž řádu diskursu? Že Pettyho objevy souvisí s Neumannovou

ekonometrií? Že analýza úsudku, odvozená gramatiky Port-Royalu, patří do stejné oblasti jako stanovení samohláskových změn v indoevropských jazycích? Čím vlastně jsou *medicína*, *gramatika* či *politická ekonomie*? Jsou pouhým retrospektivním seskupením, jímž si současné vědy vytvářejí iluzi své vlastní minulosti? Jsou to formy nastolené jednou provždy, které se neomezeně rozvíjejí v čase? Zakrývají jiné jednotky? A jaký druh spojení můžeme zjistit mezi všemi těmito výpověďmi, které formují současně známým i nevyhnutelným způsobem jakousi záhadnou masu?

Hypotéza první — a zároveň ta, která mě na první pohled upoutala jako nejpravděpodobnější a nejsnáze prokazatelná: výpovědi, různé ve své formě a rozptýlené v čase, tvoří celek, jestliže odkazují k jednomu a témuž objektu. Všechny výpovědi, náležející k psychopatologii, se tak zdají vypovídat o předmětu, který se různými způsoby rýsuje v individuální nebo sociální zkušenosti a který můžeme nazvat šílenstvím. Brzy jsem však poznal, že jednota objektu „šílenství“ nenužňuje individualizovat skupinu výpovědí a ustavit mezi nimi vztah, který by byl zároveň popsateľný a konstantní. Ze dvou důvodů. Byla by jistě chyba snažit se zjistit, co mohlo být v daném okamžiku o šílenství řečeno, zkoumáním existence šílenství jako takového, jeho utajovaného obsahu, jeho tiché, do sebe uzavřené pravdy; duševní nemoc se konstitovala souhrnem toho, co bylo řečeno v celé skupině výpovědí, jež ji pojmenovávaly, rozdělovaly, popisovaly, vysvětlovaly, sledovaly její vývoj, zaznamenávaly její rozličné korelace, posuzovaly ji, a propůjčovaly jí

řeč tak, že jejím jménem artikulovaly diskursy, které měly být považovány za její vlastní. Je tu však ještě něco: tento soubor výpovědí zdaleka neodkazuje k jedinému objektu zformovanému jednou provždy, ani jej donekonečna nezachovává jako svůj horizont nevyčerpatelné ideality; objekt, který jako svůj korelát postulují výpovědi lékařské vědy 17. nebo 18. století, není identický s předmětem, jenž se rýsuje v právních rozsudcích nebo v policejních opatřeních; stejně tak se od Pinela anebo Esquirola až k Bleulerovi modifikovaly všechny objekty psychopatologických pojednání: v těchto případech nejde o tytéž choroby; nejde o tytéž šílence.

Z této mnohosti předmětů bychom mohli a snad i měli vyvodit, že „diskurs týkající se šílenství“ nelze přijmout jako platnou jednotku pro formování souboru výpovědí. Možná bychom spíš měli omezit pozornost na ty skupiny výpovědí, které mají jeden a tentýž objekt: například diskursy o melancholii nebo o neuróze. Brzy bychom však poznali, že každý z těchto diskursů naopak konstituoval svůj vlastní objekt a pracoval na něm, až jej zcela proměnil. Nabízí se tedy otázka, zda není jednota diskursu založena spíš na prostoru, v němž se různé objekty vyskytují a neustále transformují, než na stálosti a jedinečnosti jednoho objektu. Nebyl by potom charakteristický vztah, umožňující individualizovat celek výpovědí, jež se týkají šílenství, pravidlem současného nebo následného vynoření různých objektů, které jsou v takovém vztahu pojmenovávány, popisovány, analyzovány, hodnoceny či posuzovány? Jednota diskursu o ší-

lenství by pak nebyla založena na existenci objektu „šílenství“ anebo na ustavení jediného horizontu objektivity; byla by systémem pravidel umožňujících vyjevování předmětů v daném časovém rozmezí: objektů izolovaných měřítky diskriminace a represe, objektů diferencovaných v denní praxi, v judikatuře, v náboženské kazuistice, v lékařské diagnostice, objektů, jež se projevují v patologických popisech, objektů vymezených zákoníky či lékařskými předpisy, metodami ošetřování a nemocniční péčí. Navíc by jednota diskursů o šílenství byla hrou pravidel, která definují transformace těchto různých objektů, jejich neidentitu v čase, zlom, který se v nich rodí, vnitřní diskontinuitu, která ruší jejich stálost. Definovat soubor výpovědí ve smyslu jejich individuality by paradoxně znamenalo definovat rozptýlení jejich předmětů, uchopit všechny mezery, které je oddělují, změřit distance, které mezi nimi vládnu — jinými slovy formulovat jejich zákon rozmístění.

Druhá hypotéza se týká definování skupiny vztahů mezi výpověďmi: jejich formy a typu jejich zřetězení. Domníval jsem se, že například od 19. století nebyla lékařská věda charakterizována svými předměty či pojmy, nýbrž jistým *stylem*, jistým trvalým způsobem vypovídání. Poprvé tak nebyla lékařská věda tvořena souborem tradic, pozorování a heterogenních předpisů, nýbrž korpusem poznatků, jež předpokládá stejný pohled na věci, stejné členění pole vnímání, stejnou analýzu patologického faktu v souladu s viditelným prostorem těla, stejný systém transkripce toho, co je vnímáno, do toho, co se říká (stejný slov-

ník, stejná metaforika); zdálo se mi zkrátka, že lékařská věda se organizovala jako řada deskriptivních výpovědí. I tuto hypotézu jsem však byl nucen hned na počátku zavrhnout a připustit, že klinický diskurs byl kromě souboru popisů i souborem hypotéz o životě a smrti, o etických volbách, terapeutických rozhodnutích, institucionálních pravidlech, modelech vyučování; že by tedy nebylo možné oddělovat popisy od hypotéz a že deskriptivní vypovídání bylo pouze jednou z formulací přítomných v diskursu lékařské vědy. Musel jsem vzít rovněž na vědomí, že tento popis se stále posouval: jednak proto, že od Bichata k buněčné patologii došlo k posunu měřítek a východisek; jednak proto, že od diagnostiky pohledem, poslechem a poklepem k používání mikroskopu a biologickým testům se proměnil informační systém; jednak proto, že od jednoduchých anatomicko-klinických korelací k jemným analýzám fyziopatologických procesů se ustavil zcela nový slovník znaků a jejich dešifrování; a konečně proto, že lékař postupně přestával být centrem, v němž se registrují a interpretují informace, a protože se vedle něj a mimo něj ustanovilo množství dokumentace, nástroje porovnávání a analytické techniky, které lékař samozřejmě používá, které však zároveň mění jeho pozici pozorujícího subjektu ve vztahu k pacientovi.

Všechny tyto změny, které nás dnes patrně přivádějí až na práh nové lékařské vědy, se pomalu ukládaly v diskursu medicíny v průběhu celého 18. století. Kdybychom chtěli definovat tento diskurs nějakým kodifikovaným a normativním systémem vy-

povídání, museli bychom připustit, že se tato lékařská věda rozpadla ve chvíli, kdy se objevila, a že ve skutečnosti čerpala své formulace pouze z Bichata a Laenneca. Jestliže tu je nějaká jednota, pak jejím principem není určitá forma výpovědi; nebyl by jím spíš soubor pravidel, který umožňoval provádět naráz či postupně čistě vjemové popisy, ale také pozorování zprostředkovaná přístroji, postupy užívanými při laboratorních experimentech, statistickými výpočty, epidemiologickými či demografickými pozorováními, institucionálními nařízeními či různými terapeutickými předpisy? Bylo by třeba charakterizovat a individualizovat koexistenci těchto rozptýlených a heterogenních výpovědí, systém, který vládne jejich rozčlenění, podporu, již přijímají jedny od druhých, způsob, jakým se vzájemně předpokládají nebo vylučují, transformace, jež podstupují, a hru jejich záměn, uspořádání a přemístění.

Jiný směr bádání nabízí jinou hypotézu: nebylo by možné ustavit skupiny výpovědí tak, abychom určili systém trvalých a soudruzných pojmů, jež se v nich objevují? Nespočívají například klasické analýzy jazyka a gramatických faktů (od Lancelota až po konec 18. století) na určitém počtu pojmů, jejichž obsah a použití byly jednou provždy určeny: pojem *úsudek* definovaný jako všeobecná, normativní forma jakékoliv věty, pojmy *subjekt* a *predikát*, spojené do obecnější kategorie *jména*, pojem *sloveso* používaný jako ekvivalent pojmu *logická spona*, pojem *slovo* definovaný jako znak reprezentace atd.? Tak by bylo možné rekonstruovat pojmovou architekturu klasické gra-

matiky. Ale i zde bychom záhy narazili na omezení: pomocí takových prvků bychom jen stěží dokázali popsat analýzy autorů z Port-Royalu; velice brzy bychom byli nuceni konstatovat, že se tu objevují nové pojmy; některé z nich jsou možná odvozeny z předchozích, ale jiné jsou vůči nim heterogenní, a některé jsou dokonce s předchozími neslučitelné. Pojetí přirozeného či inverzního syntaktického pořádku či pojem doplňku (zavedený v 18. století Beauzéeem) by stále ještě bylo možné do pojmového systému gramatiky Port-Royalu integrovat. Ale se souborem pojmů užívaných Lancelotem a Duclosem již není slučitelná myšlenka původní vyjadřovací hodnoty zvuků ani myšlenka primitivního vědění, zahaleného ve slovech, jež tato slova temným způsobem tradují, ani myšlenka pravidelnosti v mutacích souhlásek, ani koncepce slovesa jako jednoduchého jména, schopného označovat nějaké jednání nebo činnost. Musíme za těchto podmínek souhlasit s tím, že gramatika tvoří pouze zdánlivě koherentní figuru, že skupina výpovědí, analýz, deskripcí, principů a konsekvencí, dedukcí, která kolovala pod tímto jménem po více než jedno století, je pouze falešnou jednotkou? Nicméně, snad bychom mohli objevit jednotu diskursu, pokud ji budeme hledat nikoliv v koherenci pojmů, nýbrž v jejich současném či následném vynořování, v jejich odchylování, v distanci, jež je odděluje, případně v jejich neslučitelnosti. Pak bychom již nehledali nějakou architekturu pojmů, dostatečně obecných a abstraktních, aby obsáhly všechny ostatní pojmy a uvedly je do stejné deduktivní struktury; snažili

bychom se analyzovat souhru jejich objevování a rozptýlení.

Poslední, čtvrtá hypotéza se týká seskupování výpovědí, popisu jejich zřetězení a vysvětlení sjednocujících formem, v nichž se prezentují: tedy identity a trvalosti témat. Ve „vědách“, jako jsou ekonomie či biologie, které mají tak polemický charakter, které jsou do takové míry přístupné filosofickým či etickým rozhodnutím, a v některých případech tolik náchylné k politické manipulaci, je na prvním místě oprávněné očekávat, že určitá tematika je schopna spojit, oživovat celek diskursu jako organismus s jeho vlastními potřebami, vlastní vnitřní silou a vlastní schopností přežít. Nemohli bychom například stanovit jako jednotku vše, co konstituovalo téma evoluce od Buffona po Darwina? Téma, které bylo především filosofičtější, bližší kosmologii než biologii; téma, které spíš zpovzdálí řídilo výzkum, než pojmenovávalo, seskupovalo a vysvětlovalo výsledky; téma, které vždy předpokládalo více, než se v daném diskursu vědělo, které však na základě svého fundamentálního výběru nutilo navrhovanou hypotézu či požadavek transformovat se do diskursivního vědění. Nemohli bychom stejným způsobem hovořit i o fyziokratickém tématu? O ideji, která bez jakýchkoli důkazů a přede všemi analýzami postulovala přirozený charakter tří pozemkových rent; která následně předpokládala ekonomické a politické prvenství agrárního vlastnictví; která vyloučila jakoukoli analýzu mechanismů průmyslové výroby; která na druhé straně zahrnovala popis oběhu peněz v rámci státu, popis je-

jich přerozdělení mezi různé společenské skupiny a kanálů, kterými se vracely zpět do výroby; která vedla nakonec Ricarda ke zkoumání případů, v nichž se tato trojí renta neobjevovala, podmínek, za nichž se mohla formovat, a nakonec k odmítnutí fyziokratického tématu jako něčeho zcela arbitrárního?

Ovšem na základě takového pokusu jsme nuceni vyslovit dvě opačná a doplňující se konstatování. V jednom případě se tatáž tematika artikuluje podle dvou systémů pojmů, dvou typů analýz, dvou naprosto odlišných polí předmětů: ve své nejobecnější formulaci zůstává evolucionistická idea patrně stejná jak u Benoïta de Maillet, Bordeua či Diderota, tak u Darwina; jenže to, co tuto ideu činí možnou a koherentní, není ve skutečnosti v jednom a druhém případě zdaleka stejného řádu. V 18. století se evolucionistická idea definuje na základě přibuznosti druhů tvořících kontinuum od počátku předepsané (přerušované pouze přírodními katastrofami) nebo postupně ustavované plynutím času. V 19. století se ovšem evolucionistické téma netýká ustavení nějaké spojité tabulky druhů, nýbrž popisu nespojitých skupin a analýzy způsobů interakce mezi organismem, jehož prvky jsou na sobě navzájem závislé, a prostředím, které mu poskytuje skutečné podmínky k životu. Jedno téma, avšak založené na dvou typech diskursu. Naopak v případě fyziokracie spočívá Quesnayova volba na stejném systému pojmů jako opačné názory, zastávané těmi, které bychom mohli nazvat utilitaristy. V této době zahrnovala analýza bohatství relativně omezený systém pojmů, které všichni ak-

ceptovali (existovala stejná definice peněz, stejné vysvětlení cen a ustálil se způsob počítání pracovních nákladů). Ale na základě tohoto jedinečného souboru pojmů existovaly dva způsoby, jak vysvětlit vytváření hodnoty, lišící se podle toho, zda byla analyzována na základě směny nebo odměny za pracovní den. Tyto dvě možnosti, vepsané v ekonomické teorii a v pravidlech fungování jejího pojmového systému, nabýzely na základě stejných prvků dvě možnosti volby.

Bylo by tedy bezesporu chybou hledat v existenci těchto témat principy individualizace diskursu. Neměli bychom je tedy hledat spíš v rozptýlení momentů volby, kterým diskurs ponechává volnost? Nejsou to spíš různé možnosti, které diskurs otevírá, aby znovu oživil již existující témata, aby podněcoval opoziční strategie, poskytoval prostor nesmiřitelným zájmům, umožňoval hru určitých pojmů a zapojoval do ní různé strany? Neměli bychom pro individualizování skupin výpovědí místo zkoumání stálosti témat, obrazů a názorů v čase, místo stopování dialektiky jejich konfliktů spíš vyznačit rozptýlení momentů volby a definovat před každým názorem, před každou tematickou preferencí pole strategických možností?

Měl jsem tedy před sebou čtyři pokusy, čtyři neúspěchy — a čtyři z poho plynoucí hypotézy. Ty je teď třeba ověřit. Položil jsem si otázku, v čem by se mohla zakládat jednota velkých skupin výpovědí, jež se nám ze zvyku vnucují — a které nazýváme *medicína*, *ekonomie* či *gramatika*. V nějaké plné, neprodyšně uzavřené, spojitě, geograficky přesně artikulo-

vané oblasti předmětů? Předě mnou se však objevovaly spíš řady plně mezer, vzájemně propletené, hry diferencí, odchylek, substitucí, transformací. V určitém normativním typu vypovídání? Nalezl jsem však formulace na příliš rozdílných úrovních, formulace příliš heterogenních funkcí, než aby je bylo možné spojit dohromady a sestavit z nich jediný útvar anebo simulovat napříč časem, za individuálními díly, jakýsi velkolepý, nepřerušovaný text. V jasně definované abecedě pojmů? Ale před námi vystupují pojmy, které se liší strukturou a pravidly, řídicími jejich užívání, které se vzájemně ignorují či vylučují a které nemohou být součástí jednotky s logickou architekturou. V trvanlivosti určitého tematického oboru? Avšak tady nacházíme spíš různé strategické možnosti, jež umožňují aktivovat neslučitelná témata nebo zasadit jedno téma do rozdílných souborů vypovídání. Odtud vyplývá myšlenka popsat tato rozptýlení jako taková; zkoumat, zda by mezi těmito prvky, které jistě nejsou organizovány jako progresivně deduktivní konstrukce, ani jako ohromná kniha, jež se krok za krokem píše napříč časem, ani jako dílo nějakého kolektivního subjektu, nebylo možné odhalit nějakou pravidelnost: řád v jejich následném objevování se, korelace v jejich simultánnosti, pozice, které by jim bylo možné přidělit ve společném prostoru, reciproční fungování, propojené a hierarchizované transformace. Taková analýza by se nepokoušela izolovat ostrůvky koherence, aby mohla popsat jejich vnitřní strukturu; nesnažila by se vytušit a odhalit latentní konflikty; studovala by formy rozmístění. Anebo: mís-

to aby rekonstruovala *logické řetězce vyplývání* (což často dělají dějiny vědy či filosofie), místo aby sestavovala *tabulky diferencí* (jako v lingvistice), popisovala by tato analýza *systémy rozptýlení*.

V případě, že by bylo možné popsat mezi určitým počtem výpovědí stejný systém rozptýlení, že by bylo možné mezi objekty, mezi typy výpovědí, mezi pojmy či volbami tématu definovat nějakou pravidelnost (řád, korelace, pozice a způsoby fungování, transformace), řekneme — dohodněme se na tom —, že se jedná o *diskursivní formace*; tím se vyhneme slovům jako „věda“, „ideologie“, „teorie“ či „sféra objektivit“, která jsou příliš zatížená nejrůznějšími podmínkami a důsledky, aby mohla označovat totožná rozptýlení. Podmínky, jimž podléhají prvky tohoto rozmístění (objekty, modalita vypovídání, pojmy, výběr tematiky), pak nazveme *pravidla formování*. Pravidla formování jsou podmínkami existence (avšak také koexistence, zachování, modifikace a zmizení) v daném diskursivním rozmístění.

Takové je tedy pole, kterým je nyní třeba projít; takové jsou pojmy, které je třeba podrobit zkoušce, a analýzy, které je třeba provést. Jsem si dobře vědom toho, že rizika jsou nemalá. Pro prvotní vyznačení jsem použil některá značně neurčitá, nicméně dobře známá seskupení; nic mi nezaručuje, že je znovu nalezu na konci analýzy, ani že objevím princip jejich vymezení a individualizace; nejsem si jist, zda diskursivní formace, které izolují, budou definovat medicínu v její všeobecné jednotě, či ekonomii a gramatiku v celkové křivce jejich historického směřování;

může se stát, že mne dokonce přivedou k neočekávaným rozčleněním. Stejně tak mi nic nezaručuje, že takový popis bude vysvětlovat vědeckost (či nevědeckost) diskursivních souborů, na něž jsem se soustředil, a jež se od počátku nabízejí s jistým nárokem na vědeckou racionalitu; a nic mi také nezaručuje, že se moje analýza neocitne na zcela jiné úrovni, že neustaví popis neredukovatelný na epistemologii či historii vědy. A může se dokonce stát, že na konci takového podniku už nezískáme zpět ty jednotky, které jsme na počátku metodickým postupem suspendovali: že možná budeme nuceni rozložit díla, ignorovat vlivy a tradice, definitivně zavrhnout otázku po původu, nechat zaniknout panovačnou přítomnost autorů; a že tedy zmizí z očí vše, co bylo považováno za vlastní dějiny idejí. Nebezpečí spočívá zkrátka v tom, že místo abychom poskytovali základ něčemu již existujícímu, místo abychom doplňovali načrtnuté linie do plných tvarů, místo abychom se uklidňovali tímto návratem a konečným potvrzením, místo abychom završovali tento šťastný kruh, který nám po bezpočtu úskoků a po tolika probdělých nocích dává na vědomí, že vše je zachráněno, budeme se muset odvážit za hranice důvěrně známých krajín, vzdát se navykých záruk, vstoupit na ještě nezmapované území a jít vstříc cíli, který není snadné předvídat. Nehrozí přitom, že vše, co dosud střežilo práci historika a co jej doprovázelo od rozbřesku do soumraku (osud racionality a teleologie věd, dlouhá, nepřetržitá práce myšlení postupující navzdory času, procitnutí a pokrok vědomí, jeho opakované obnovování sebou sa-

mým, neukončený, nicméně nepřerušovaný pohyb totalizace, návrat ke vždy otevřenému počátku, a konečně historicko-transcendentální tematika) — nehrozí nyní, že toto vše zmizí a před analýzou se otevře prázdný, neurčitý prostor, který je prost jak vnitřku, tak i příslibu?

3. FORMOVÁNÍ OBJEKTŮ

Musíme si nyní zrekapitulovat směry postupu, které zůstávají otevřené, a zjistit, zda můžeme pojmu „pravidla formování“, který jsme již částečně naznačili, dát nějaký obsah. Abychom si analýzu usnadnili, vezměme si za příklad diskurs psychopatologie od 19. století. Na první pohled jde o vcelku přijatelný časový řez. Je vyznačen dostatečným množstvím znaků. Budeme se věnovat pouze dvěma z nich: tomu, jak se na počátku století objevuje nový způsob vylučování šílenců a jejich umisťování do psychiatrického špitálu; a možnosti vysledovat filiaci některých soudobých pojmů až k Esquirolovi, Heinrothovi či Pinelovi (od paranoie tak můžeme sestupovat až k monomanii, od inteligenčního koeficientu k prvnímu pojmu imbecility, od celkové paralýzy k chronické encefalitidě, od neurózy osobnosti zpět k nedelirantnímu šílenství); pokud však chceme postupovat dále v proudu času, stopy brzy ztrácíme, nit času se zamotává a promítnutí Du Laurence či dokonce Van Swietenova do patologie Kraepelinovy nebo Bleulerovy vede jen k nahodilým shodám. Objekty, jimiž se psychopatologie po této cézuře zabývala, jsou sice četné, většinou zcela nové, avšak také dosti nejisté, proměnlivé a některé

z nich rychle zanikající: vedle motorického vzrušení, halucinací a deviantních promluv (které se již považovaly za projev šilenství, ačkoli byly rozpoznány, vymezeny, popsány a analyzovány jiným způsobem) zde již vyvstává něco, co spadá do seznamů až dosud nevyužívaných: lehké poruchy chování, sexuální potíže a úchytky, náchylnost k sugesci a hypnóze, poruchy centrálního nervového systému, nedostatky v intelektuálním či motorickém přizpůsobení, kriminalita. A v každém z těchto seznamů bylo pojmenováno, popsáno, analyzováno, a později opraveno, znovu definováno, uváděno v pochybnost i vymazáno množstvím objektů. Je možné stanovit pravidlo, jímž se jejich objevování řídilo? Je možné zjistit, podle jakého nedeaktivního systému se tyto objekty mohly klást vedle sebe a za sebou, aby tvořily členité pole — v různých bodech lakunární či pletorické — psychopatie? Jaký byl režim jejich existence jako objektů diskursu?

a) Nejprve je třeba vyznačit *prvotní povrchy jejich vynoření*: ukázat, kde se mohou objevit, aby pak mohly být označeny a analyzovány, ty individuální rozdíly, které, podle stupňů racionalizace, pojmových kódů a typů teorie obdrží statut nemoci, odcizení, anomálie, demence, neurózy nebo psychózy, degenerace atd. Tyto povrchy vynoření nejsou v různých společnostech, v různých dobách a při různých formách diskursu stejné. Omezíme-li se na psychopatologii 19. století, je pravděpodobné, že tyto povrchy byly konstituovány rodinou, společensky blízkou skupinou, pracovním prostředím či náboženským společenstvím (jež jsou všechny normativní, jež jsou všechny citlivé na úchytky, jež všechny mají jistou oblast tolerance a určitý práh, za nímž následuje vyloučení, jež všechny mají svůj

způsob pojmenování a odmítnutí šilenství a jež všechny připisují medicíně ne-li odpovědnost za vyléčení a uzdravení, pak přinejmenším funkci vysvětlování); třebaže jsou tyto povrchy vynoření organizovány specifickým způsobem, nejsou v 19. století ničím novým. Právě naopak — v této epoše již nepochybně začínají fungovat nové povrchy vynoření: umění s jeho vlastní normativitou, sexualita (jejíž deviace vzhledem k obvyklým zákazům se pro psychiatrický diskurs poprvé staly objektem označování, popisu a analýzy), trestání (zatímco v předcházejících epochách bylo šilenství pečlivě oddělené od zločinného chování a platilo za omluvu, sama kriminalita se nyní stala — i následkem slavných „homicidních monomanií“ — formou deviace více či méně spřízněné s šilenstvím). Tady, v těchto polích prvotní diferenciaci, v distancích, diskontinuitách a v prazích, jež se tu manifestují, nachází psychiatrický diskurs možnost ohraničit svou oblast, definovat to, o čem hovoří, a dát tomu statut objektu — tedy docílit jeho objevení, učinit to pojmenovatelným a popsatelem.

b) Dále je třeba popsat *instance vymezení*: v 19. století se medicína (jako instituce s vlastními pravidly, jako skupina jednotlivců tvořící lékařský sbor, jako vědění a praxe, jako kompetence uznávaná veřejným míněním, justici i úřady) stala hlavní instancí, která ve společnosti vymezuje, vyznačuje, pojmenovává a zavádí šilenství jako objekt; nebyla však v této roli sama: byla tu justice, a zejména trestní justice (s definicemi omluvy, nezodpovědnosti, polehčujících okolností a užívající pojmu jako zločin z vášně, dědičnost či společenské nebezpečí), byla tu náboženská autorita (v tom smyslu, v němž se ustavila jako rozhodující instance oddělující mystické od patologického, duchovní od tělesného, nadpřirozené od nenormálního a praktikovala řízení vědomí spíš kvůli poznání jednotlivců než pro kazuistickou klasifikaci jednání a okolností), literární a umělecká kritika (která během 19. století pojednávala o díle čím dál tím méně jako o objektu vkusu, jež je třeba posuzovat, a čím dál tím více jako

o řeči, kterou je třeba interpretovat a v níž je třeba rozeznat převleky autorova výrazu).

c) Nakonec je třeba analyzovat *mřížky specifikace*: jedná se o systémy, podle nichž se oddělují, staví proti sobě, sdružují, přeskupují, klasifikují a navzájem odvozují různá „šlivenství“ jako objekty psychiatrického diskursu (takovými mřížkami diferenciace byly v 19. století: duše jako skupina hierarchizovaných, sousedících a více či méně se prostupujících schopností; tělo jako trojrozměrný svazek orgánů, jež jsou spolu spojeny schémata závislosti a komunikace; život a historie jednotlivců jako lineární sled fází, změn stop, soubor virtuálních znovuoživení, cyklických opakování; sítě neuropsychologických korelací jako systémy vzájemných projekcí a pole cirkulární kauzality).

Tento popis je sám o sobě stále ještě nedostačující, a to ze dvou důvodů. Roviny vynořování, které jsme identifikovali, ani instance vymezení anebo formy specifikace totiž neposkytují zcela dotvořené a plně vyzbrojené objekty, které by pak diskurs psychopatologie pouze inventarizoval, klasifikoval a pojmenoval, aby je vybíral a nakonec pokrýval sítí slov a promluv: nejsou to rodiny — se svými normami, se svými základy a se svými prahy citlivosti —, kdo určuje, že někdo je blázen, a kdo předává „nemocné“ k analýze nebo k posouzení psychiatrům; není to právní řád sám od sebe, kdo ukazuje psychiatrii v pozadí té či oné vraždy paranoidní delirium nebo kdo tuší neurózu v sexuální deliktu. Diskurs není v žádném případě místem, kde se budou ukládat předem připravené objekty a stavět se jeden na druhý jako v jednoduchém povrchu zápisu. Avšak onen výčet je nedostatečný ještě z jednoho důvodu. Vyznačil postupně několi-

keré roviny diferenciace, na nichž se mohou objekty diskursu objevovat. Ale jaké jsou mezi nimi vztahy? Proč právě tento výčet, a ne nějaký jiný? Jaký konečný a uzavřený soubor by se měl tímto způsobem popisovat? A jak můžeme mluvit o nějakém „systému formování“, když známe jen jednu sérii rozdílných a heterogenních určení, aniž bychom jim mohli připsat nějaké souvislosti či vztahy?

Ve skutečnosti tyto dvě řady otázek odkazují ke stejnému bodu. Abychom jej dosáhli, předcházející příklad ještě omezíme. V oblasti, která se týká psychopatologie 19. století, se velmi brzy (již u Esquirola) objevuje celá řada objektů náležejících do seznamu delikvence: zabití (a sebevraždy), zločiny z vášně, sexuální delikty, jisté formy krádeže, potulka, a pak napříč jimi vedoucí dědičnost, prostředí způsobující neurózy, agresivní anebo sebezraňující chování, perverze, sklony k zločinu, ovlivnitelnost, atd. Nebylo by adekvátní tvrdit, že se zde jedná o důsledky nějakého objevu, jako by nějaký psychiatr najednou děšifroval podobnosti mezi kriminálním a patologickým chováním; jako by objevil přítomnost klasických znaků pomatení u určitých delikventů. To jsou fakta ležící mimo obzor našeho zkoumání: úkolem je totiž zjistit, co je umožnilo, jak mohly po těchto „objevech“ přicházet jiné, jež je opakovaly, opravovaly, modifikovaly či případně anulovaly. Stejně tak by nebylo správné připisovat objevení se těchto nových objektů normám buržoazní společnosti 19. století, správně-policejní reorganizaci okrsků působnosti a posílení policie a trestání, stanovení nového trestního

řádu, zavedení a užívání instance polehčujících okolností či rozmachu zločinnosti. Všechny tyto postupy se nepochybně účinně rozvinuly; samy o sobě však nemohly vytvořit objekty psychiatrického diskursu; kdybychom pokračovali v popisu na této úrovni, ocitli bychom se daleko za tím, co hledáme.

Jestliže byl v naší společnosti v přesně určené době delikvent psychologizován a patologizován, jestliže transgresivní chování mohlo zaujmout místo v celé jedné sérii objektů vědění, bylo tomu tak proto, že v psychiatrickém diskursu začal působit celek přesně určených vztahů: vztah mezi rovinami specifikace, jako jsou kategorie trestního práva či stupně snížené odpovědnosti, a rovinami psychologické charakterizace (schopnosti, vlohy, stupně rozvoje nebo involuce, způsoby reagování na prostředí, získané, vrozené či zděděné typy charakteru); vztah mezi instancemi lékařského rozhodnutí a rozhodnutí soudního (vpravdě komplexní vztah, neboť ve věci definování zločinu, stanovení jeho okolností a vyměření odpovídajícího trestu uznává lékařské rozhodnutí absolutně instanci soudní; vyhrazuje si však analýzu jeho původu a posouzení s ním spojené odpovědnosti); vztah mezi filtrem tvořeným soudním výsledkem, informacemi shromážděnými policií, vyšetřováním a celým juristickým informačním aparátem a filtrem tvořeným lékařským dotazníkem, klinickými vyšetřeními, zkoumánými předků a životopisy. Vztah mezi rodinnými, sexuálními a trestními normami chování jednotlivců a tabulkou patologických symptomů a onemocnění, jejichž příznaky představují. Vztah mezi

terapeutickým omezením v rámci prostředí nemocnice (s jeho specifickými prahy, kritérii léčby a způsobem rozlišení normálního a patologického) a trestním omezením ve vězení (s jeho systémem trestání a výchovy, kritérii dobrého chování, pozměňujícími návrhy a omilostněním). To vše jsou vztahy působící v psychiatrickém diskursu, které vedly k tomu, že se vytvořil celek rozmanitých objektů.

Zobecněme tedy: psychiatrický diskurs v 19. století je charakteristický nikoli privilegovanými objekty, nýbrž způsobem, jakým své silně rozptýlené objekty formuje. Toto formování je zajištěno souborem vztahů ustavených mezi instancemi vynošení, vymezení a specifikace. Lze tedy říci, že diskursivní formace je definována (přinejmenším pokud jde o její objekty), můžeme-li určit takový soubor; můžeme-li ukázat, že libovolný objekt diskursu v něm má své místo a svůj zákon, v souladu s nímž se objevuje; můžeme-li ukázat, že tento soubor může současně anebo následně zrodit vzájemně se vylučující objekty, aniž by se sám modifikoval.

Ještě několik poznámek a důsledků.

1. Podmínek objevení nějakého objektu diskursu, historických podmínek, za nichž je možné o něm „něco říci“ a za nichž o něm mohou různé osoby říkat různé věci, podmínek, díky nimž se objekt zapisuje v oblasti příbuznosti s jinými objekty, díky nimž s nimi může vstupovat do vztahů podobnosti, sousedství, vzdálenosti, rozdílu, transformace — těchto podmínek je, jak vidno, mnoho a jsou závažné. Chceme tím

řící, že není možné mluvit kdykoli o čemkoli; není snadné říci něco nového; nestačí otevřít oči, obrátit k něčemu pozornost nebo si něco uvědomit, aby se nové objekty ihned rozzářily a těsně nad zemí vystoupil jejich prvotní jas. Tato obtíž však není pouze negativní; neměla by být spojována s překážkami, jež by byly schopné výhradně zaslepotvat, překážet, bránit objevu, zakrývat jasnost samozřejmosti či němou neústupnost věcí samých; objekt neočekává v temnotě řád, který jej osvobodí a dovolí mu vtělit se do viditelné a upovídáné objektivity; nepředchází svou existenci v sobě samém, zadržován nějakými překážkami na okrajích světla. Existuje, jsou-li dány pozitivní podmínky komplexního svazku vztahů.

2. Tyto vztahy se ustavují mezi institucemi, ekonomickými a společenskými procesy, formami chování, systémy norem, technikami, typy klasifikace a způsoby charakterizace; tyto vztahy nejsou přítomny v objektu; analýza objektu je nerozvíjí; nenačrtávají jeho osnovu, imanentní racionalitu, onu ideální tkáň, jež se znovu zcela anebo zčásti objeví, jakmile objekt myslíme v pravdě jeho pojmu. Nedefinují jeho vnitřní konstituci, nýbrž to, co mu dovoluje objevit se, stanout vedle jiných objektů, situovat se ve vztahu k nim, definovat svou odlišnost, svou neredukovatelnost a případně svou heterogenitu, zkrátka, umístit se v poli exteriority.

3. Tyto vztahy se odlišují především od vztahů, jež bychom mohli nazvat „primárními“ a které lze ne-

závisle na jakémkoli diskursu či objektech diskursu popsat mezi institucemi, technikami, společenskými formami atd. Je vcelku zřejmé, že mezi buržoazní rodinou a fungováním soudních instancí a kategorií v 19. století existují vztahy, které lze analyzovat jako takové. Avšak ne vždy se překrývají se vztahy, jež jsou podstatné při formování objektu: vztahy závislosti, které lze na této primární rovině určit, se neprojevují nutně tak, že by vstupovaly do vztahů, jež umožňují existenci objektů diskursu. Je ale také třeba rozlišovat druhotné vztahy, které jsou formulovány v diskursu samotném: co například psychiatrii v 19. století mohli říci o vztazích mezi rodinou a kriminalitou, nereprodukuje, jak dobře víme, systém skutečných závislostí; nereprodukuje to však ani systém vztahů, jež umožňují a podporují objekty psychiatrického diskursu. Tak se otevírá celý prostor artikulovaný možnými popisy: systémem *primárních* či *reálných vztahů*, systémem *druhotných* či *reflexivních vztahů* a systémem *vztahů*, které můžeme v pravém slova smyslu nazývat *diskursivní*. Cílem je ukázat specifičnost naposled uvedených a jejich souhrn s dvěma zbývajícími dvěma.

4. Vidíme tedy, že *diskursivní vztahy* nejsou vnitřními vztahy diskursu: nespojují mezi sebou pojmy nebo slova; nebudují nějakou deduktivní či rétorickou architekturu mezi větami nebo tvrzeními. Přesto to nejsou ani vztahy vůči diskursu *vnější*, které by ho ohraničovaly, které by mu vnucovaly určité formy anebo mu zabraňovaly vyslovovat za určitých okol-

ností určité věci. Jsou v jistém smyslu na hranici diskursu: poskytují mu objekty, o nichž mluví, či spíše (neboť tento obraz poskytování předpokládá, že objekty se formují někde jinde než v rámci diskursu) určují svazek vztahů, jež musí diskurs uvádět v činnost, aby mohl mluvit o patřičných objektech, aby o nich mohl pojednávat, aby je mohl pojmenovat, analyzovat, klasifikovat, aby je mohl vysvětlit atd. Tyto vztahy necharakterizují jazyk, který diskurs používá, okolnosti, za nichž se rozvíjí, nýbrž diskurs samotný jako praxi.

Můžeme nyní analýzu uzavřít a posoudit, do jaké míry naplnila a do jaké míry rovněž pozměnila původní projekt.

Pokud jde o tyto souborné útvary, které tak naléhavým, avšak konfúzním způsobem vystupují jako *psychopatologie, ekonomie, gramatika a medicína*, ptali jsme se, jaký druh jednoty je mohl ustavit: byly pouhou pozdější rekonstrukcí, provedenou na základě specifických děl, po sobě jdoucích teorií, pojmu anebo témat, z nichž jedny byly zapomenuty, druhé udržovány tradicí, ještě další skryté v zapomnění a později znovu odhalené? Byly jen řadou propojených podniků?

Hledali jsme jednotu diskursu v objektech samých, v jejich rozmístění, ve hře jejich rozdílů, v jejich blízkosti a v jejich vzdálenosti — zkrátka na straně toho, co je dáno mluvícímu subjektu: a byli jsme nakonec přivedeni k tvoření vztahů, jež charakterizuje diskursivní praxi samu; tak jsme objevili nikoli konfiguraci

anebo formu, nýbrž soubor *pravidel*, která jsou imanentní určité praxi a která definují její specifčnost. Na druhé straně nám jistá „jednotka“, např. *psychopatologie*, sloužila jako orientační měřítko: jestliže jsme chtěli určit datum jejího zrodu a její přesné ohraničení, museli jsme nepochybně vyhledat, kdy se toto slovo objevilo, definovat, při jakém druhu analýzy jej bylo možné aplikovat a jak se uskutečnilo jeho oddělení od neurologie na jedné a psychologie na druhé straně. Objevila se jednotka jiného typu, která pravděpodobně nemá stejná data ani stejný povrch či stejné artikulace, která však poukazuje ke skupině objektů, pro něž je termín psychopatologie jen reflexivní, druhotnou a klasifikující kolonkou. Nakonec se psychopatologie představuje jako disciplína, jež se neustále obnovuje, je neustále poznamenávána objevy, kritikami, opravováním omylů; systém formování, který jsme definovali, zůstává stabilní. Rozumějme tomu dobře: nejsou to objekty, co zůstává konstantní, není to ani oblast, kterou vytvářejí; nejsou to dokonce ani body jejich vynořování či způsoby jejich charakterizace; je to vztah mezi povrchy, na nichž se mohou objevit, na nichž se mohou vymezit, na nichž je lze analyzovat a specifikovat.

Je zřejmé, že u popisů, jejichž teorii jsem se pokusil vypracovat, nejde o interpretování diskursu takovým způsobem, aby jím procházela historie nějakého referentu. Ve zvoleném příkladu nezjišťujeme, kdo byl v určité době šilencem, v čem spočívalo jeho šilencství, ani zda byly jeho potíže identické s těmi, jež jsou nám známy dnes. Neklademe si otázku, zda byly čaro-

dějnice přehlíženými a pronásledovanými bláznů či zda v jiné době nebyla mystická nebo estetická zkušenost nepatřičným způsobem klasifikována jako cosi, co patří do medicíny. Naším záměrem není rekonstruovat, čím mohlo být šílenství o sobě, takové, jaké by se zprvu nabízelo v nějaké primitivní, základní, neurčitě, sotva artikulované zkušenosti,¹ a jaké by potom bylo organizováno (přeložené, deformované, maskované, případně potlačené) diskursem a nepřímou, často překroucenou, soustavou jeho operací. Taková historie referentu je nepochybně možná; od počátku není vyloučena snaha vyprostit a osvobodit tyto „prediskursivní“ zkušenosti z textu. Avšak zde se nejedná o to, neutralizovat diskurs, učinit jej znakem něčeho jiného a proniknout jeho tloušťkou, abychom dospěli k tomu, co tiše spočívá mimo něj, ale naopak o zachování jeho soudržnosti, o to, aby se sám vynořil v úplnosti jemu vlastní. Stručně řečeno, chceme se prostě obejít bez „věcí“. „Znepřítomnit“ je. Zavrhnout jejich bohatou, závažnou a bezprostřední hojnost, jež bývá obvykle považována za prvotní zákon diskursu, jenž se od něj odchyluje jen díky omylu, opomenutí, iluzi, nevědomosti či netečnosti mínění a tradic, nebo dokonce touhy, možná nevědomované, nevidět a nemluvit. Nahradiť bohatství „věcí“ předcházejících diskurs řízeným vytvářením objektů, které se ukazují pouze v diskursu. Definovat tyto *objekty* nikoli od-

¹To je v přímém rozporu s tématem explicitně uvedeným a několikrát opakovaně přítomným v *Dějninách šílenství*, zejména v předmluvě.

kazováním k *základu věcí*, nýbrž tak, že je budeme vztahovat k souboru pravidel, která jim dovolují, aby se formovaly jako objekty diskursu, a stanovují tak podmínky jejich historického vyjevování. Psát historii diskursivních objektů, která by je nezatlačovala do společné hloubky původní půdy, ale která by rozvinula logickou návaznost regularit, jež vládne jejich rozptýlení.

Nicméně potlačení momentu „věcí samých“ není nutně odkazem k lingvistické analýze významu. Při popisu formování objektů diskursu se pokoušíme vyznačit vztahy, které charakterizují diskursivní praxi, a neurčujeme ani lexikální organizaci, ani členění sémantického pole: nezkoumáme smysl daný v určité době slovům jako „melancholie“ či „nedelirantní šílenství“ ani opozici obsahu mezi „psychózou“ a „neurózou“. Podobné analýzy, opakuji znovu, nepovažují za nelegitimní či nemožné; nejsou však relevantní v případě, kdy zjišťujeme, jak se například kriminalita mohla stát objektem lékařské expertízy nebo jak se sexuální úchylnka mohla vyhranit jako objekt psychiatrického diskursu. Analýza slovního obsahu definuje jednak prvky významu, jimiž disponují mluvčí subjekty v dané době, jednak sémantickou strukturu, která se objevila na povrchu již vysloveného diskursu; netýká se diskursivní praxe jako místa, v němž se formuje a deformuje, objevuje a mizí smíšená — zároveň překrývající se i lakunární — pluralita objektů.

Důvtipnost komentátorů zde neminula cíl: v takové analýze, jakou provádím, jsou *slova* záměrně

nepřítomná stejně jako samotné věci; není tu ani deskripce slovníku, ani odkaz k bohatství žité zkušenosti. Nevracíme se tu k něčemu před diskursem — tam, kde ještě není nic řečeno a kde věci teprve vystupují z šedého přítmí; nepokoušíme se jít za diskurs, abychom tam objevili formy, které vytvořil a nechal za sebou; držíme se, pokoušíme se udržet na rovině diskursu samého. A poněvadž je tu a tam i u těch nejmanifestnějších absencí třeba vyznačit tečky nad všemi „i“, řekl bych, že ve všech těch výzkumech, v nichž jsem zatím tak málo pokročil, chci ukázat, že „diskursy“, jak mohou být slyšeny, jak mohou být čteny ve formě textů, nejsou, jak by se dalo očekávat, jasnými a jednoduchými průsečíky slov a věcí: jsou temným předivem věcí a manifestním, viditelným a barvitým řetězcem slov; chtěl bych ukázat, že diskurs není tenkým povrchem dotyku či stěrávání mezi skutečností a jazykem, propletením lexika a zkušenosti; chtěl bych na přesných příkladech ukázat, že analyzujeme-li diskursy samé, vidíme, jak se uvolňuje zdánlivě pevné sevření slov a věcí a vychází najevo souhrn pravidel vlastních diskursivní praxi. Tato pravidla nedefinují žádnou němou existenci skutečnosti ani kanonické užití slovní zásoby, nýbrž režim objektů. „Slova a věci“, to je seriózní název určitého problému; ironický název práce, která modifikuje svou formu, přesouvá své danosti a odkrývá nakonec zcela jiný úkol. Úkol, který spočívá v pojímání diskursu už ne jako souboru znaků (označujících prvků, jež odkazují k obsahům anebo k reprezentacím), nýbrž jako praktik, které systematicky

vytvářejí objekty, o nichž mluví. Diskursy jsou samozřejmě tvořeny znaky; avšak to, jak pracují, je víc než jen užívání těchto znaků pro označování věcí. Právě toto *více* je činí neredukovatelnými na jazyk a mluvu. Toto „více“ je tedy třeba odkrýt a popsat.

4. FORMOVÁNÍ MODALIT VYPOVÍDÁNÍ

V diskursu lékařů 19. století lze nalézt kvalitativní popisy, životopisná líčení, označování, interpretaci a porovnávání znaků, dokazování pomocí analogie, dedukci, statistické odhady, experimentální ověřování a mnoho dalších forem výpovědí. Co však jedno s druhým spojuje, jaká nutnost? Proč právě tyto výpovědi, a ne jiné? Bylo by třeba nalézt zákon všech těchto rozmanitých způsobů vyprávění a místo, z něhož vycházejí.

a) První otázka: kdo mluví? Kdo ze souboru mluvících jedinců je oprávněn promlouvat tímto druhem jazyka? Kdo je jeho držitelem? Kdo z něj odvozuje svou jedinečnost, prestiž, a komu naopak poskytuje ne-li záruku, tedy alespoň předpoklad pravdy? Jaký je statut jednotlivců, kteří — a jedině oni — mají předepsané či tradované právo, právně definované nebo spontánně přijímané, pronášet tento diskurs? Statut lékaře zahrnuje kritéria kompetence a vědění; instituce, systémy, pedagogické normy; legální podmínky, jež mu dávají právo — a spolu s tím stanovují meze — praktikovat vědění a experimentovat s ním. Zahrnuje také systém diferenciací a vztahů (rozdělení atributů, hierarchickou subordinaci, funkcí komplementárnost, požadování, poskytování a výměnu informací) k ostatním jedincům či skupinám, které mají svůj vlastní statut (s politickou mocí a jejími reprezentanty, s mocí soudní, s různými profesními or-

ganizacemi, s náboženskými skupinami, případně s kněžskými). Stejně tak zahrnuje i jistý počet charakteristik, jež definují jeho fungování ve vztahu k celku společnosti (role, která připadá lékařovi, pokud se na něj obrací soukromá osoba, nebo která je od něj vyžadována více či méně vynuceným způsobem společnosti podle toho, zda vykonává své povolání, nebo je pověřen nějakou funkcí; práva intervenovat a rozhodovat, která jsou mu přiznávána v různých případech; požadavek být dohlížitelem, strážcem a garantem zdraví populace, skupiny, rodiny, individua; podíl, který odebírá z veřejného, popřípadě soukromého bohatství; forma explicitní či implicitní smlouvy, kterou uzavírá buď se skupinou, v níž působí, nebo s mocí, která mu svěřila nějaký úkol, či s klientem, který od něho žádá radu, terapii, léčbu). Tento statut lékaře je obecně značně specifický ve všech formách společnosti a civilizace: jen stěží je osobou indiferentní či zaměnitelnou. Řeč medicíny nemůže vycházet od kohokoli; její hodnotu, její účinnost, samy její terapeutické schopnosti a obecně její existenci jako řeči medicíny nelze oddělovat od statutárně definované osoby, která má právo ji artikulovat a vyžadovat pro ni moc zažehnat utrpení a smrt. Víme však také, že tento statut prošel v západní civilizaci na konci 18. a začátku 19. století hlubokou proměnou, jelikož zdraví obyvatelstva se stalo jednou z ekonomických norem, vyžadovaných industriálními společnostmi.

b) Je také třeba popsat institucionální umístění, z nichž lékař pronáší svůj diskurs a kde má tento diskurs svůj legitimní původ a místo své aplikace (své specifické objekty a nástroje verifikace). V naší společnosti jsou těmito umístěními: nemocnice, místo soustavného, kódovaného, systematického pozorování, zajišťovaného diferencovaným a hierarchizovaným lékařským personálem, které tak může tvořit kvantifikovatelné pole četností výskytu; soukromá praxe, jež nabízí místo pro nahodilejší, mezerovitější, daleko méně početná pozorování, která však někdy umožňují shromáždit řadu zjištění s mnohem větším časo-

vým rozsahem, s lepší znalostí předků zkoumaných pacientů a jejich životního prostředí; laboratoř, autonomní místo, dlouho od nemocnice oddělené, kde se etablojí určité obecné pravdy o lidském těle, životě, nemoci, poruchách, jež poskytují jisté prvky diagnózy, jisté znaky vývoje, jistá kritéria léčby a umožňují terapeutické experimenty; a nakonec něco, co můžeme nazvat „knihovna“ nebo dokumentární pole, což neznamená pouze knihy a pojednání, jež jsou tradičně považovány za platné, nýbrž také masu statistických informací (týkajících se sociálního prostředí, klimatu, epidemií, úmrtnosti, četnosti výskytu nemocí, center nákazy, nemocí z povolání), jimiž mohou lékaře zásobit úřady, jiní lékaři, sociologové, geografové. Tato rozmanitá „umístění“ lékařského diskursu opět prošla v 19. století hlubokou proměnou: význam dokumentu neustále roste (zatímco stejnou měrou klesá autorita knihy či tradice); nemocnice, jež měla být jen místem dodatečně připojeným k diskursu o nemocích a která toto místo, pokud jde o význam a hodnotu, přenechala soukromým praxím (kde se v 18. století nemoci, ponechané ve svém přirozeném prostředí, ukazovaly ve své pravdě, interpretované modelem rostliny), se tehdy stávají místem systematických a homogenních pozorování, konfrontací ve velkém měřítku, stanovování četnosti a pravděpodobnosti výskytu, anulování individuálních variant, zkrátka místem objevení se choroby nikoliv již jako jedinečného druhu, rozvíjejícího své podstatné rysy před pohledem lékaře, nýbrž jako průměrného procesu s jeho významnými znaky, s jeho hranicemi a možnostmi vývoje. Stejně tak do sebe integruje každodenní lékařská praxe v 19. století laboratoř jako místo diskursu, ve kterém platí stejné experimentální normy jako ve fyzice, chemii či biologii.

c) Pozice subjektu se rovněž definují situací, v níž se může ocitnout vzhledem k různým oblastem nebo skupinám objektů: podle určité mířky otázek, explicitních či nikoliv, je subjektem dotazovaným a podle určitého informačního programu je sub-

jektem naslouchajícím; je subjektem rozlišujícím podle tabulky charakteristických rysů a zaznamenávajícím podle deskriptivního typu; je situován v optimální vzdálenosti pro vnímání, jejíž hranice vymezují minimální míru podstatné informace; používá instrumentálních prostředků, jež mění měřítko informace, jež přemísťují subjekt vzhledem k průměrné či bezprostřední rovině vnímání, jež zajišťují jeho přechod z povrchové úrovně na rovinu hloubkovou, nechávají jej obíhat ve vnitřním prostoru těla — od manifestních symptomů k orgánům, od orgánů ke tkáním a nakonec od tkání k buňkám. K těmto perceptivním situacím je ještě třeba připojit pozice, které může subjekt zaujmout v informační síti (v teoretické výuce nebo v pedagogickém působení v nemocnicích; v systému orální komunikace či psané dokumentace: jako původce i příjemce pozorování, posudků, statistických dat, obecných teoretických návrhů, projektů a rozhodnutí). Různé situace, v nichž se může subjekt lékařského diskursu ocitnout, byly nově definovány na počátku 19. století spolu s organizací pole vnímání (umístěného v hloubce, vyjadřujícího se novým instrumentálním propojením, rozvinutého chirurgickými technikami nebo metodami autopsie, soustředěného okolo center poranění) a s umístěním nových systémů registrování, záznamu, popisu, třídění, integrace do číselných a statistických řad, se zavedením nových forem vyučování, oběhu informací, vztahů s jinými teoretickými oblastmi (vědami či filosofií) a s dalšími institucemi (ať už administrativního, politického či ekonomického typu).

Stává-li se v klinickém diskursu lékař postupně svrchovaným a bezprostředním tazatelem, okem, které hledí, rukou, jež se dotýká, nástrojem dekódujícím znaky, bodem integrace již vypracovaných popisů, laboratorním technikem, je tomu tak proto, že do hry vstupuje celý soubor vztahů. Vztahů mezi prostorem nemocnice jako místem asistence, očistěného a

systematizovaného pozorování, částečně osvědčené, částečně experimentální terapie, a celou skupinou technik a kódů vnímání lidského těla — skupinou, jež je definována patologickou anatomií; vztahů mezi polem bezprostředních pozorování a oblastí již získaných informací; vztahů mezi rolí lékaře jako terapeuta, pedagoga, rolí, kterou má jako zprostředkovatel při šíření lékařského vědění, a rolí toho, kdo je v sociálním prostoru odpovědný za zdraví veřejnosti. Klinická medicína, chápaná jako obnovování hledisek, obsahů, forem a samotného stylu popisu, jako používání induktivních a pravděpodobnostních postupů v myšlení, typů označování kauzality, zkrátka jako obnovování modalit vypovídání, nemůže být považována za důsledek nové techniky pozorování, autopsie, která se prakticovala již poměrně dávno před 19. stoletím; ani za důsledek zkoumání patogenních příčin v hlubinách organismu — Morgagni se takovým výzkumem zabýval již v polovině 18. století; ani za důsledek nové instituce kliniky¹ — ta existovala v Itálii a v Rakousku již po několik desetiletí; ani za důsledek zavedení pojmu tkáně v Bichatově *Pojednání o membránách*. Měla by být spíš chápána v rámci diskursu medicíny jako uvedení do vztahu jistého počtu různých prvků, z nichž některé se týkají statutu lékařů, jiné místa v rámci instituce či

¹ Foucault užívá termín „la clinique“ v obojím smyslu, který ve francouzštině má: znamená jednak lékařskou praxi studentů medicíny a jednak nemocnici či obecně místo, kde je tato praxe vykonávána, či obecněji jakoukoli specializovanou kliniku. (pozn. překl.)

odbornosti, z něhož promlouvají, další jejich pozice jako vnímajících, pozorujících, popisujících a vyučujících subjektů. Lze říci, že toto ustavení vztahu mezi různými prvky (z nichž některé jsou nové a jiné dřívější) se uskutečňuje klinickým diskursem: ten, jako určitá praxe, ustavuje mezi všemi těmito prvky systémem vztahů, jenž není „reálně“ daný, ani předem vytvořený; a má-li nějakou jednotu, nejsou-li modalitě vypovídání, jež používá či umožňuje, jen juxtaponovány díky řadě historických nahodilostí, pak proto, že soustavným způsobem uvádí v činnost tento soubor vztahů.

K tomu ještě jedna poznámka. Poté, co jsme konstatovali rozdílnost typů vypovídání v klinickém diskursu, nesnažili jsme se tuto rozdílnost redukovat odkrýváním formálních struktur, kategorií, způsobů logického zřetězení, typů usuzování a indukce, forem analýzy a syntézy, které mohly být do diskursu zapojeny; nechtěli jsme odkrýt nějakou racionální organizaci, jež by byla s to přisuzovat výpovědím, například výpovědím medicíny, nějakou vnitřní nutnost. Právě tak jsme se nepokoušeli odkazovat obecný horizont racionality, od něhož se vývoj medicíny postupně odpoutával, její snahy vyrovnat se exaktním vědám, upevnit metody pozorování, její snahy o pomalé, obtížné vytěšňování obrazů či fantasmat, jež se v ní zabydlela, snahy o očišťování jejího systému uvažování, k nějakému zakládajícímu aktu nebo ke konstituujícímu vědomí. A konečně, nepokoušeli jsme se ani popisovat empirickou genezi či různé složky medicínské mentality: jak se posouval zájem lékařů,

jakým teoretickým nebo experimentálním modelem byli ovlivňováni, jaká filosofie či jaká morální tematika definovala klima jejich reflexí, na jaké otázky, na jaké požadavky odpovídali, jaké úsilí museli vyvinout, aby se osvobodili od tradičních předsudků, jakými cestami byli vedeni ke sjednocení a koherenci, jež nejsou nikdy úplné a jsou pro jejich vědění nedosažitelné. Nejde zkrátka o to, vztahovat různé modalities vyprávění k jednotě nějakého subjektu — ať už by šlo o subjekt chápaný jako čistá zakládající instance myšlení, nebo jako empirická funkce syntézy. Nejde ani o „poznání“, ani o „poznatky“.

Místo aby odkazovaly k *syntéze* nebo k *jednotlivé funkci subjektu*, manifestují různé modalities vyprávění v této analýze jeho rozptýlení.² Rozptýlení do různých postavení, do různých umístění, do různých pozic, jež může obsadit či získat v rámci působení v diskursu. Do diskontinuity rovin, z nichž mluví. A jsou-li tyto roviny spojeny systémem vztahů, není tento systém nastolen syntetickou aktivitou vědomí identického se sebou samým, mlčícího a předcházejícího každou promluvu, nýbrž specifičností diskursivní praxe. Je třeba zbavit se pohledu na diskurs jako na fenomén výrazu — verbální překlad syntézy, provedené jinak; budeme hledat spíš pole pravidelnosti pro různé pozice subjektivity. Takto chápaný diskurs není velkolepě se odvíjející manifestací myšlícího, poznávajícího a mluvícího subjektu: je naopak

²V tomto smyslu nebyl termín „lékařský pohled“, užitý ve *Zrození kliniky*, právě nejšťastnější.

souborem, v němž lze určovat rozptýlení subjektu a jeho nespojitost se sebou samým. Je prostorem exteriority, ve kterém se rozvíjí síť oddělených umístění. Již dříve jsme ukázali, že k definování režimu objektů vlastních diskursivních formací nejsou třeba ani „slova“, ani „věci“; stejně je nyní třeba uznat, že pro definování režimu jeho výpovědí není třeba ani návrat k transcendentálnímu subjektu, ani návrat k psychologické subjektivitě.

5. FORMOVÁNÍ POJMŮ

Je možné, že rodinu pojmů, která se objevuje v díle Linného (ale též v díle Ricardové a v gramatice Port-Royalu), lze organizovat v koherentní celek. Bylo by snad možné obnovit deduktivní architekturu, která ji vytvořila. V každém případě stojí za to takový pokus učinit — což se také několikrát stalo. Rozšíříme-li však měřítko a zvolíme-li si jako vodítko disciplíny, jako je gramatika nebo ekonomie nebo studium živých organismů, pak soubor pojmů, který pozorujeme, takto přísným podmínkám neodpovídá; jejich dějiny nejsou konstrukcí nějaké stavby kámen po kameni. Mělo by se toto rozptýlení nechat ve svém zdánlivém nepořádku? Mělo by být nahlíženo jako posloupnost konceptuálních systémů, z nichž každý má svou vlastní organizaci a artikuluje se pouze ve stálosti problémů, v kontinuitě tradice nebo v mechanismu vlivů? Nebylo by možné nalézt zákon, který by vysvětloval postupné anebo současné vynořování disparátních pojmů? A nebylo by možné objevit mezi těmito pojmy nějaký systém výskytu, který by se vůbec nezakládal na logické systematickosti? Namísto snahy zasazovat pojmy zpět do nějaké virtuální deduktivní stavby, by bylo spíš třeba popsat organizaci

pole výpovědí, ve kterém se tyto výpovědi objevují a obíhají.

a) Tato organizace zahrnuje nejprve formy následnosti, nim patří různá uspořádání řad výpovědí (ať už je jím řád vyvození, následných implikací či průkazného usuzování; nebo řád popisů, schémat zobecnění či postupné specifikace, jimž jsou tyto řady podřízeny, a rozmístění v prostoru, jimiž procházejí; nebo řád vyprávění a způsobu, jakým jsou události řazeny v čase v lineární následnosti výpovědí); různé typy závislosti výpovědí (které nejsou vždy identické ani nadřazené zjevné následnosti řady výpovědí: to platí pro závislosti typu hypotéza / verifikace, souhlas / kritika, obecný zákon / jednotlivá aplikace); různá řetorická schémata kombinace skupin výpovědí (jak jsou vzájemně propojeny popisy, odvozování, definice, jejichž následnost charakterizuje architekturu textu). Vezměme si například historii přírody v klasické době: nepoužívá stejné pojmy jako v 16. století, některé z těchto starších pojmů užívá jiným způsobem (rod, druh, znak), objevují se pojmy nové (jako např. struktura) a další se formují ještě později (jako např. organismus). Ale co se v 17. století změnilo a začalo řídit objevování se nových pojmů a jejich opakování v celku historie přírody, bylo obecné uspořádání výpovědí, jejich postupné uspořádání v jednotlivých souborech; byl to způsob, jakým se zapisovalo to, co bylo pozorováno, a jakým se pomocí řad výpovědí přetvářel proces vnímání; byl to vztah a vzájemná hra subordinací mezi popisem, artikulací určujících rysů, charakterizací a klasifikací; byla to reciproční pozice jednotlivých pozorování a obecných principů; byl to systém závislosti předmětem vyučování, tím, co bylo vidět, co se odvozovalo, co se přijímalo jako pravděpodobné a co se postulovalo. V 17. a 18. století nebyla historie přírody jen formou vědění, která vytvářela nové definice pojmů jako „rod“ nebo „charakter“ a zaváděla nové pojmy jako „přírodní klasifikace“ nebo „savec“; byl to navíc ještě soubor pravidel uspořádání výpovědí v řadách, soubor povinných schémat

závislosti, pořádku a následnosti, podle nichž se distribuovaly rekurentní prvky, mající hodnotu pojmů.

b) Konfigurace pole vypovídání zahrnuje též formy koexistence. Ty načrtávají především pole přítomnosti (kterým rozumíme všechny výpovědi již formulované jinde a převzaté daným diskursusem po uznání jejich pravdivosti), obsahující přesné popisy, zdůvodněné důkazy či nezbytné předpoklady; musíme též věnovat pozornost těm kritizovaným, diskutovaným a posuzovaným, jakož i těm odmítaným nebo vylučovaným); vztahy, existující v tomto poli přítomnosti, mohou spadat do řádu experimentální verifikace, logického zhodnocení, prostého opakování, přijatelnosti oprávněné tradicí a autoritou, komentáře, hledání skrytého významu či analýzy omylů; tyto vztahy mohou být explicitní (a často formulované ve specializovaných typech výpovědí: odkazy, kritické rozborů), nebo implicitní a přítomné v běžných výpovědích. Zde je opět dobře patrné, že pole přítomnosti historie přírody v klasické době se neřídí stejnými pravidly či stejnými kritérii volby nebo stejnými principy vyloučení jako v té době, kdy Aldrovandi soustředil v jediném textu vše, co mohlo být viděno, pozorováno, vyprávěno, co kolovalo od úst k ústům, a co bylo dokonce vymyšleno básníky o tématu příšer. Vedle tohoto pole přítomnosti můžeme popsat také odlišné pole sounáležitosti (to zahrnuje výpovědi, které se týkají zcela odlišných domén objektů a které náležejí k na-prosto odlišným typům diskursu, avšak nějak působí na výpovědi, jež zde studujeme, ať už proto, že slouží jako potvrzení na základě analogie, nebo proto, že slouží jako obecný princip či předpoklady, které každé dokazování akceptuje, nebo proto, že slouží jako modely, které mohou být transformovány pro jiné obsahy, nebo konečně proto, že fungují jako nejvyšší instance, které je třeba přinejmenším některá tvrzení předložit a jíž je třeba tato tvrzení podřídít); tak je pole sounáležitosti historie přírody v době Linného a Buffona definováno určitým množstvím vztahů ke kosmologii, dějinám země, filosofii, teo-

logii, výkladu Písma, matematice (ve velmi obecné formě vědy o řádu); a všechny tyto vztahy ji odlišují jak od diskursu naturalistů 16. století, tak od diskursu biologů 19. století. A konečně, pole vypovídání zahrnuje i to, co bychom mohli nazvat doména paměti (výpovědi, které již nejsou přijímány ani diskutovány a které proto už nedefinují ani soubor pravd, ani oblast smysluplnosti, ale vzhledem k nimž lze zjišťovat vztahy filiace, geneze, transformace, historické kontinuity a diskontinuity); tak se pole paměti historie přírody, počínaje Tournefortem, zdá být poněkud omezené a oslabené ve své formě, srovnáme-li je s širokým, kumulativním a velmi specifickým polem paměti, které náleží biologii 19. a 20. století; na druhé straně se však zdá být mnohem lépe definované a artikulované než pole paměti obklopující dějiny rostlin a živočichů v době renesance: neboť v té době je lze jen těžko odlišit od pole přítomnosti; obě mají stejný rozsah, stejnou formu a zahrnují stejné vztahy.

c) Nakonec můžeme definovat procedury intervence, které lze legitimně aplikovat na výpovědi. Ve skutečnosti nejsou tyto procedury stejné pro všechny diskursivní formace; jsou tu procedury, jež jsou využívány (přičemž všechny ostatní jsou vyloučeny); vztahy, které je uvádějí do souvislosti, a soubor, jež konstituují takovým způsobem, že to každou diskursivní formaci specifikuje vzhledem k ostatním. Tyto procedury se mohou objevit v technikách přepisování (jako jsou například ty, které umožňovaly naturalistům klasického období přepisovat lineární popisy do klasifikačních tabulek, jež nemají ani stejné zákony, ani tutéž konfiguraci jako seznamy a skupiny příbuznosti sestavené ve středověku a v období renesance); v metodách transkripce výpovědí (artikulovaných v přirozeném jazyce) do jazyka více či méně formalizovaného (projekt a do jisté míry i realizaci takového jazyka můžeme nalézt u Linného a Adansona); v modech překlada kvantitativních výpovědí do kvalitativních formulací a více versa (ustavení vztahů mezi čistě vjemovými měřítky a popisy); v prostředcích užívá-

ných pro zvýšení aproximace výpovědí a třibení jejich přesnosti (strukturální analýza podle formy, počtu, uspořádání a rozsahu prvků, které umožnily, počínaje Tournefortem, dosahovat vyšší a především mnohem soustavnější aproximace deskriptivních výpovědí); ve způsobu, jakým je nově delimitován — rozšiřováním či omezováním — obor platnosti výpovědí (vypovídání o strukturálních charakteristikách bylo v období mezi Tournefortem a Linném omezeno, později, v období mezi Buffonem a Jussieuem, se zase rozšířilo); ve způsobu přenosu určitého typu výpovědi z jednoho pole aplikace do jiného (jako při přechodu od charakterizace rostlin k taxonomii živočichů nebo od popisu povrchových charakteristik k vnitřím prvkům organismů); a v metodách systematizace tvrzení, která již existují, protože byla formulována předběžně, ale odděleně; nebo opět v metodách redistribuce výpovědí, které už byly vzájemně propojeny, ale které jsou přestavěny do nového systematického celku (například Adanson shromáždil přirozené charakteristiky, které již byly vytvořeny, ať už jím samým nebo jinými, a umístil je do skupiny umělých popisů, do schématu, které předtím vypracoval na základě určité abstraktní kombinatoriky).

Tyto prvky, jež zde předkládáme k analýze, jsou značně nesourodé. Některé utvářejí pravidla formální konstrukce, jiné rétorické praktiky; některé definují vnitřní konfiguraci textu, jiné mody vztahů a interference mezi různými texty; některé jsou charakteristikami jednotlivých období, jiné mají dávný původ a značně velký časový dopad. Ale to, co ve vlastním smyslu náleží diskursivní formaci a co jí umožňuje vymezit skupinu navzdory všemu různorodých pojmů, která je pro ni specifická, je způsob, jakým jsou tyto různorodé prvky vztahovány jeden k druhému: například způsob, jímž se řazení popisů nebo výčtů spojuje s technikami přepisování; způsob, jímž se pole pa-

měti spojuje s formami hierarchie a podřízení, které vládnu výpovědím v jistém textu; způsob, jakým se mody aproximace a rozvoje výpovědí spojují s mody kritiky, komentáře a interpretace výpovědí již dříve formulovaných atd. Systém utváření pojmů formuje právě tato síť vztahů.

Popis takového systému není totéž co přímý, bezprostřední popis pojmů samých. Mým záměrem není provádět jejich vyčerpávající výzkum, zjišťovat jejich charakteristiky, které mohou mít společné, vytvářet jejich klasifikaci, zkoumat jejich vnitřní koherenci či prověřovat jejich vzájemnou kompatibilitu; předmětem analýzy tu není pojmová architektura jednoho izolovaného textu, individuálního díla nebo vědy v jediném okamžiku. Zaujímáme jistý odstup vzhledem k tomuto manifestnímu souboru pojmů a pokoušíme se určit, podle jakých schémat (ustavení řad, simultánních seskupení, lineární či reciproční modifikace) lze výpovědi navzájem spojit v určitém typu diskursu; pokoušíme se tímto způsobem určit, jak se rekurentní prvky výpovědí mohou znovu objevit, rozpustit, opětovně skládat dohromady, nabývat na rozsahu či na míře určitosti, být přijaty v rámci nových logických struktur, a na druhé straně nabývat nové sémantické obsahy a vytvářet mezi nimi parciální organizace. Tato schémata umožňují popisovat nikoli zákony vnitřní konstrukce pojmů, nikoli jejich postupnou a individuální genezi v mysli člověka, nýbrž jejich anonymní rozptýlení v textech, knihách a dílech. Rozptýlení, jež charakterizuje typ diskursu a jež definuje formy dedukce, odvozování a soudržnosti

mezi pojmy, ale také jejich neslučitelnost, proplétání, substituci, vyloučení, vzájemnou deformaci, přesuny atd. Taková analýza se potom zabývá, na určité předpojmové rovině, polem, v němž mohou pojmy koexistovat, a pravidly, jimž je toto pole podřízeno.

Abych přesněji definoval, co míním slovem „předpojmový“, vezmu si za příklad čtyři „teoretická schémata“ studovaná ve *Slovech a věcech*, která charakterizují všeobecnou gramatiku v 17. a 18. století. Tato čtyři schémata — atribuce, artikulace, označování a derivace — neoznačují pojmy, které byly klasickými gramatiky skutečně používány; neumožňují rekonstruovat nad a za rozličnými gramatickými díly jakýsi obecnější, abstraktnější, oslabenější systém, avšak právě proto odhalují hlubokou kompatibilitu těchto odlišných, zdánlivě protikladných systémů. Umožňují popisovat:

1. Jak mohou být uspořádány a jak mohou probíhat různé gramatické analýzy a jaké formy následnosti jsou možné mezi analýzami obecného jména, slovesa a analýzami adjektiv, analýzami, jež se zabývají fonetikou, a těmi, které se zabývají syntaxí, těmi, které se týkají původního jazyka, a těmi, které projektují jazyk umělý. Tato různá možná uspořádání jsou předepsána vztahy závislosti, jež lze pozorovat mezi teoriemi atribuce, artikulace, označování a derivace.

2. Jak se všeobecná gramatika definuje jako oblast *platnosti* (podle jakých kritérií je možno určovat pravdivost či nepravdivost tvrzení); jak se konstituuje jako

oblast *normativity* (podle jakých kritérií je možno určitě výpovědi vyloučit jako nepatřičné pro daný diskurs, jako nepodstatné nebo okrajové nebo jako nevědecké); jak se konstituuje jako oblast *aktuality* (zpracování dosažených řešení, definování stávajících problémů, určení pojmů a tvrzení, které upadly v zapomnutí).

3. Jaký je vztah všeobecné gramatiky k mathesis (ke karteziánské a postkarteziánské algebře, k projektu obecné vědy o řádu), k filosofické analýze reprezentace a teorie znaků, k historii přírody, jejím problémům charakterizace a taxonomie, k analýze bohatství a jejím problémům arbitrérních znaků míry a směny: jakmile vezmeme tyto vztahy jako vodítko, můžeme určit, jakými cestami vedou možné cirkulace, přesuny a modifikace pojmů, záměna jejich formy nebo změny v poli jejich aplikace mezi jednotlivými oblastmi. Síť, formovaná čtyřmi teoretickými segmenty, nedefinuje logickou architekturu všech pojmů, které používali gramatikové; rýsuje však pravidelný prostor jejich formování.

4. Jak jsou (ve formě alternativního výběru, modifikace nebo substituce) současně nebo následovně možná různá pojetí slovesa „být“, spony, slovesného kmene a ohebných koncovek (díky teoretickému schématu *atribuce*); jak jsou možná různá pojetí fonetických prvků, abecedy, vlastního, podstatného a přídavného jména (díky teoretickému schématu *artikulace*); jak jsou možné různé pojmy pro vlastní

a obecné jméno, ukazovací zájmeno, jmenný kořen, slabiku či zvukové vyjádření (díky teoretickému segmentu *označování*); jak jsou možné různé pojmy pro původní a odvozený jazyk, pro metaforu a tropus, pro básnický jazyk (díky teoretickému segmentu *derivace*).

„Předpojmová“ rovina, kterou jsme tak uvolnili, neodkazuje ani k horizontu ideality, ani k empirické genezi abstrakcí. Není, na jedné straně, horizontem ideality, kladeným, odkryvaným či ustavoveným nějakým zakládajícím gestem — a natolik originálním, že by unikala všem časovým zařazením; není to nevyčerpatelné *a priori* na pomezí historie, v odstupu, vyhýbající se každému počátku, každému genetickému nároku, a zároveň na ústupu, protože nemůže být nikdy současné samo se sebou v nějaké zjevné totalitě. Otázka se ve skutečnosti klade na rovině samotného diskursu, který již není vnějším překladem, nýbrž místem vnořování pojmů; nepřipojují se tu konstanty diskursu k ideálním strukturám pojmu, nýbrž popisuje se konceptuální síť, na základě vnitřních pravidelností diskursu; nepodřizuje se tu mnohotvárnost výpovědí koherenci pojmů, a tato koherence pak tichému soustředění metahistorické ideality; ustavuje se opačně orientovaná řada: namísto čistého úsilí o bezrozpornost nastupuje spleť sítí pojmové kompatibility a nekompatibility; a tato spleť je pak vztažena k pravidlům charakterizujícím diskursivní praxi. Právě proto již není nutné dovolávat se témat nekonečně unikajícího počátku a nevyčerpa-

telného horizontu: jakkoli organizace souboru pravidel v diskursivní praxi sama netvoří událost, kterou by bylo možné situovat stejně snadno jako nějakou formulaci či objev, přece ji nelze v živlu historie určit; a je-li nevyčerpatelná, je tomu tak díky faktu, že dokonale popsatelný systém, který tvoří, vysvětluje velmi významná hra pojmů a velmi důležité množství transformací, které ovlivňují jak tyto pojmy, tak jejich vztahy. Takto popsaná „předpojmová“ rovina nevynechává žádný horizont, vznikající v historii a udržující se napříč historií, nýbrž je, na „nejpovrchnější“ rovině (rovině diskursu), naopak souborem pravidel, která jsou v něm účinně aplikována.

Je tedy zřejmé, že nejde ani o genezi abstrakcí, jež by se pokoušela opětovně nalézt řadu operací, které umožnily jejich utvoření: globální intuice, objevy konkrétních případů, vyřazení okruhu imaginárních témat, rozpoznání technických nebo teoretických překážek, postupné výpůjčky z tradičních modelů, definice adekvátní formální struktury atd. V analýze, kterou zde navrhuje, se pravidla formování nenacházejí v „mentalitě“ nebo ve vědomí jednotlivců, nýbrž v diskursu samém; uplatňují se tedy formou jakési uniformní anonymity u všech individuí, která promlouvají v diskursivním poli. Na druhé straně nepředpokládáme, že jsou univerzálně platná pro všechny libovolné oblasti; popisujeme je vždy v určitém diskursivním poli a od počátku jim nejsou přisuzovány nekonečné možnosti extenze. Nanejvýš je možné systematickým porovnáváním konfrontovat pravidla formování pojmů v jednotlivých oblas-

tech: tak jsme se pokusili odkrýt identity a diference, jež mohly v klasické době tyto soubory pravidel představovat ve všeobecné gramatice, historii přírody a v analýze bohatství. Tyto soubory pravidel jsou v každé této oblasti dostatečně specifické, aby bylo možné charakterizovat jedinečnou a poměrně individualizovanou diskursivní formaci; představují však též analogie, díky nimž je možné vidět různé formace tvořené rozsáhlejším diskursivním seskupením, jež zasahuje vyšší roviny. V každém případě nejsou pravidla formování pojmů, ať už jsou tyto pojmy jakkoliv všeobecné, výsledkem uloženým v historii a usazeným v mase kolektivních zvyklostí, operací uskutečňovaných jednotlivci; netvoří bezkrevné schéma vši temné práce, během které by se skrze iluze, předsudky, chyby, tradice vynořovaly pojmy. Předpojmové pole vyjevuje pravidelnosti a omezení diskursu, které byly umožněny heterogenní multiplicitou pojmů, a kromě toho i zmnožování těch témat, přesvědčení, reprezentací, kterými se člověk zabývá, přešle-li dějiny idejí.

Viděli jsme, že máme-li analyzovat formování objektů, nesmíme ani hledat jejich kořeny ve věcech, ani je vztahovat ke sféře slov; abychom mohli analyzovat formování typů vypovídání, neměli jsme je uvádět do vztahu ani k poznávajícímu subjektu, ani k nějaké psychologické individualitě. A pokud máme analyzovat formování pojmů, nelze je vztahovat ani k horizontu *ideality*, ani k empirickému postupu *idejí*.

6. FORMOVÁNÍ STRATEGIÍ

Diskursy jako ekonomie, medicína, gramatika, věda o živých bytostech, dávají podnět k určitému organizování pojmů, k určitým přeskupením objektů, k určitým typům vypovídání, jež podle stupně své koherence, přesnosti a stability formují témata nebo teorie: v gramatice 18. století téma původního jazyka, z něhož se všechny ostatní odvozují a nesou na něj v sobě vzpomínku, jež je někdy dešifrovatelná; ve filologii 19. století teorii o příbuznosti — synchronní či diachronní — mezi všemi indoevropskými jazyky a teorii archaického idiomu, který jim sloužil jako společné východisko; v 18. století téma evoluce druhů, rozvíjející kontinuitu přírody v čase a vysvětlující momentální mezery v taxonomické tabulce; fyziokraty zastávanou teorii cirkulace bohatství na základě zemědělské produkce. Ať už byla jejich formální úroveň jakákoliv, nazvěme, konvenčně, tato témata a teorie „strategiemi“. Problémem je nyní zjistit, jak se v dějinách rozmisťují. Existuje nějaká nutnost, která je spojuje, která je činí nevyhnutelnými, která tyto diskursy postupně uvádí přesně na jejich místo, jako by byly ve skutečnosti řešením téhož problému? Nebo jsou to nahodilá setkání idejí různého původu, vlivů, objevů,

spekulativní atmosféry, teoretických modelů, jež trpělivost či genialita jednotlivců uspořádala do více či méně konstituovaných celků? Přinejmenším by bylo možné nalézt mezi nimi určitou pravidelnost, ne-li přímo definovat společný systém jejich formování.

Při analýze takových strategií lze stěží dosáhnout detailnějšího přiblížení. Důvod je prostý: v těchto rozmanitých diskursivních oblastech, o jejichž soupis jsem se poněkud tápavě a zejména na začátku bez dostatečné metodické kontroly pokoušel, jde především o popis diskursivní formace ve všech jejích dimenzích a podle jejích vlastních charakteristik: bylo tedy nutné pokaždé definovat pravidla formování objektů, modalit vypovídání, pojmů, teoretických výběrů. Ukázalo se však, že obtížná místa analýzy a místa, která vyžadovala zvýšenou pozornost, nebyla ve všech případech shodná. V *Dějínách šílenství* jsem se věnoval diskursivní formaci, u níž bylo snadné vyznačit body teoretického výběru, v nichž byly pojmové systémy relativně méně početné a ne příliš komplexní, v nichž byl režim vypovídání nakonec poměrně homogenní a monotónní; naopak skutečným problémem bylo to, že se objevil celý soubor komplexních a vzájemně propojených objektů; pro vyznačení celku psychiatrického diskursu v jeho specifčnosti pak bylo především nutné popsat jejich formování. Ve *Zrození kliniky* byl klíčovým bodem zkoumání způsob, jakým se na konci 18. a na začátku 19. století změnily formy vypovídání v diskursu medicíny; analýza byla tedy méně zaměřena na formování systémů pojmů nebo teoretických výběrů, a více na statut, základní umístění,

situaci a způsoby vkládání promlouvajícího subjektu do diskursu. A konečně ve *Slovesch a věcech* směřoval výzkum v podstatné míře k síti pojmů a k pravidlům jejich formování (identickým či odlišným), tak jak se vyskytují ve všeobecné gramatice, historii přírody a v analýze bohatství. Pokud jde o strategické volby, jejich umístění a jejich důsledky byly alespoň naznačeny (například u Linného a Buffona, nebo u fyziokratů a utilitaristů); jejich vyznačení však zůstalo na obecné rovině a analýza se příliš nezabývala jejich formováním. Můžeme říci, že analýza jejich teoretického výběru byla ponechána pro pozdější studii, v níž by bylo možné věnovat jim plnou pozornost.

Jediné, co můžeme pro tuto chvíli učinit, je naznačit další směry výzkumu. Lze je shrnout následovně:

1. Určit možné *body ohybu* diskursu. Tyto body se především vyznačují jako *body nekompatibility*: dva objekty nebo dva typy výpovědi nebo dva pojmy mohou v jedné diskursivní formaci zdánlivě postrádat schopnost vstoupit — pod hrozbou zjevné kontradike či nekonzistence — do jedné a téže řady výpovědí. Dále se vyznačují jako *body ekvivalence*: dva nekompatibilní prvky jsou formovány stejným způsobem a podle stejných pravidel; podmínky jejich objevení se jsou identické; jsou situovány na téže rovině a namísto čiré a prosté nekoherence formují alternativu: i když se z pohledu chronologie neobjevily současně, i když neměly stejnou důležitost a i když nebyly v populaci účinných výpovědí reprezentovány stejným způsobem, prezentují se ve formě: „buď . . . anebo“. Konečně se vyznačují jako *propojující body systematizace*: od každého z těchto současně ekvivalentních i nekompatibilních prvků jsou odvozovány koherentní řady objektů, formy vypovídání, pojmy (spolu s možnými novými body nekompatibility v každé řadě). Jinými slovy rozpty-

lení, která jsme studovali na předcházejících úrovních, netvoří jednoduše odchylky, momenty netotožnosti, nespojitě řady či mezery; objevují se, aby formovala diskursivní podskupiny — ty, kterým obvykle přisuzujeme hlavní význam, jako by byly bezprostřední jednotkou a prvotním materiálem, z něhož jsou formovány obecnější diskursivní celky („teorie“, „koncepce“, „témata“). Obvykle se u takové analýzy, jako byla analýza bohatství v 18. století, nebere v potaz, že byla důsledkem (k němuž se dospělo cestou současných kombinací či časové následnosti) několika různých koncepcí peněz, směny předmětů běžné potřeby, formování hodnoty a ceny nebo pozemkové renty; neuvažuje se o tom, že je založena na myšlenkách Cantillonova převzatých od Pettyho, na Lawově zkušenosti reflektované postupně různými teoretiky, a na fyziokratickém systému, jež tvořil opozici k utilitaristické koncepci. Je spíše popisována jako jednotka distribuce, jež otevírá pole možných rozhodnutí a umožňuje rozmanitým a jedinečným architekturám, aby se bok po boku, či postupně, chopily své role.

2. Všechny tyto možné hry však nejsou ve skutečnosti realizovány; jistě existují dílčí soubory, regionální kompatibility, koherentní architektury, které by mohly spatřit světlo světa, nicméně zůstávají skryty. Abychom vystihli ty (a pouze ty) volby, které byly realizovány z celé řady těch, co realizovány být mohly, je třeba popsat specifické instance rozhodování. Vedoucí postavení mezi nimi má role, kterou studovaný diskurs hraje ve vztahu k diskursům s ním současným a s nimiž sousedí. Je tedy třeba studovat *ekonomii diskursivní konstelace*, v níž se objevuje. Ve skutečnosti může hrát roli formálního systému, kde ostatní diskursy jsou jeho aplikacemi v různých sémantických polích; může jít naopak o roli konkrétního modelu, který musí být k ostatním diskursům připojen na vyšší rovině abstrakce (tak se zdála všeobecná gramatika v 17. a 18. století zvláštním modelem teorie znaků a reprezentace). Studovaný diskurs může také být k různým jiným diskursům ve vztahu

analogie, opozice anebo komplementárnosti (vztah analogie existuje například v klasické době mezi analýzou bohatství a historií přírody; první se má k reprezentaci potřeby a touhy jako druhá k reprezentaci vjemů a úsudků; a lze též zaznamenat, že si historie přírody a všeobecná gramatika oponovaly jako teorie přirozených charakterů a teorie konvenčních znaků; obě pak oponovaly analýze bohatství, jako oponuje studium kvalitativních znaků studiu kvantitativních znaků měření; každá ve skutečnosti rozvinula jednu ze tří komplementárních rolí reprezentujícího znaku: označování, klasifikace, směna). Lze konečně popsat i další vztahy mezi množstvím různých diskursů, vztahy vzájemného vymezování, kdy jeden druhému poskytují rozlišující znaky jedinečnosti prostřednictvím diferenciací svých oblastí, metod, nástrojů, své sféry využití (jako v případě psychiatrie a organické medicíny, které byly až do konce 18. století prakticky vzájemně nerozlišitelné a které tímto okamžikem ustavily rozdíl, jež je charakterizuje). Celá tato hra vztahů tvoří princip určení, který v rámci daného diskursu dovoluje či vylučuje jistý počet výpovědí: jsou tu pojmové systematizace, zřetězení výpovědí, skupiny a organizace objektů, které jsou potenciálně možné (a jejichž absenci na rovině jejich vlastních pravidel formování nemůže nic ospravedlnit), které jsou však vyloučeny diskursivní konstelací na vyšší úrovni a širšího rozsahu. Diskursivní formace tedy nezabírá celý možný objem, který jí po právu otevírá systémy formování jejich objektů, jejich výpovědí, jejich pojmů; je ve své podstatě mezerovitý, a to díky systému formování strategických rozhodnutí. Z toho plyne, že daná diskursivní formace obnovená, umístěná a interpretovaná v nové konstelaci může odhalit své nové možnosti (tak mohla *Gramatika* Port-Royalu či Linného taxonomie uvolnit v aktuálním rozmístění vědeckých diskursů prvky, které jsou zároveň jejich vlastní a zcela nové); nejde však o nějaký mlčenlivý obsah, jež by zůstával implicitní, jež by byl vysloven, aniž by reálně existoval, a jež by tvořil pod zjevnými výpověďmi nějaký fundamentálnější subdiskurs, který nyní konečně vychází

najevo; jedná se o modifikaci principu vyloučení a možnosti volby; modifikaci, která je způsobena vstupem do nové diskursivní konstelace.

3. Určení skutečně provedených teoretických výběrů podléhá rovněž další instanci. Tuto instanci lze charakterizovat jednak *funkcí*, kterou studovaný diskurs vykonává *v poli nediskursivní praxe*. Například všeobecná gramatika hrála svou roli v pedagogické praxi; analýza bohatství hrála mnohem viditelnější a důležitější roli nejen v politických a ekonomických rozhodnutích vlád, ale i v každodenních, stěží pojmově a teoreticky postižitelných praktikách rodícího se kapitalismu, v politických a sociálních konfliktech, jež charakterizovaly klasickou dobu. Dále tato instance zahrnuje *režim a procesy přivlastňování diskursu*: neboť v našich společnostech (a nepochybně je tomu tak i v ostatních) je vlastnictví diskursu — chápané současně jako právo mluvit, jako kompetence rozumět, jako dovolený a bezprostřední přístup k souhrnu dosud formulovaných výpovědí, a konečků i jako způsobilost zapojovat tento diskurs do rozhodnutí, institucí či praktik — ve skutečnosti vyhrazeno (někdy dokonce přímo ve formě nařízení) pro určitou skupinu jednotlivců; v buržoazních společnostech, jak je známe od 19. století, nebyl ekonomický diskurs nikdy diskursem obecným (tak jako jím nebyl, i když z jiných důvodů, diskurs medicíny nebo literární diskurs). A konečně je tato instance charakterizována *možnými pozicemi touhy ve vztahu k diskursu*: diskurs se může fakticky stát fantastickou scénou, živlem symbolizace, formou zakázaného, nástrojem odvozeného uspokojení (tato možnost být ve vztahu k touze není jednoduše faktem poetického, romantického či imaginárního uplatnění diskursu: diskursy o bohatství, o jazyce, o přírodě, o šlénství, o životě a smrti a jistě mnohé další, daleko abstraktnější diskursy mohou vztahem k touze zaujímat jasně určené pozice). V každém případě musí analýza této instance ukázat, že ani vztah diskursu k touze, ani procesy jeho přivlastňování, ani jeho role mezi nediskursivními

praktikami nejsou vzhledem k jeho jednotě, k jeho charakterizaci a zákonům jeho formování něčím vnějším. Nejsou to rušivé prvky, které by se navršily na jeho čistou, neutrální, nečasovou a mlčenlivou formu, vytlačovaly ji a na jejím místě nechávaly mluvit jiný, přestrojený diskurs; jsou to právě formativní prvky diskursu.

Diskursivní formace bude individualizována, pokud bude možné definovat systém formování různých strategií, které se v něm rozvíjejí; jinými slovy pokud bude možné ukázat, jak se všechny odvozují (přes svou, občas extrémní, rozmanitost, přes svou rozptýlenost v čase) z jedné hry vztahů. Například analýza bohatství v 18. a 19. století je charakterizována systémem, jenž mohl formovat současně Colbertův merkantilismus i Cantillonův „neomerkantilismus“, Lawovu strategii i strategii Paris-Duverneyho, fyziokratický výběr i výběr utilitaristický. A tento systém bude možné definovat, jestliže se podaří popsat, jak se body ohybu ekonomického diskursu vyvozují jedny z druhých, jak se vzájemně řídí a implikují (jak se rozhodnutí týkající se pojmu hodnoty odvozovalo od volby cen); jak závisí reálně provedené výběry na všeobecné konstelaci, v níž figuruje ekonomický diskurs (výběr ve prospěch mince–znaku je svázán s místem, které analýza bohatství zaujímá vedle teorie jazyka, analýzy reprezentací, Mathesis a nauky o řádu); jak tyto výběry souvisí s funkcí, kterou vykonává ekonomický diskurs v praxi rodícího se kapitalismu, s procesem přivlastňování, v němž je objektem na straně buržoazie, a s rolí, kterou může hrát v realizaci zájmů a tužeb. Ekonomický diskurs klasické doby je definován urči-

tým konstantním způsobem, jímž jsou možnosti systematizace, které jsou vnitřní součástí diskursu, uváděny do vztahu k jiným, vzhledem k němu vnějším diskursům, a k celému nediskursivnímu poli praktik, přivlastňování, zájmů a tužeb.

Je třeba poznamenat, že takto popsané strategie nemají kořeny před diskursem, v hluboké mlčenlivosti výběru, zároveň předběžného i fundamentálního. Všechna tato seskupení výpovědí, která máme popsat, nejsou vyjádřením nějakého vidění světa, jež by bylo zpeněženo ve formě slov, ani pokryteckým překladem zájmu, maskovaného jako záminka teorie: historie přírody v klasické době je něčím jiným než konfrontací, odehrávající se v temnotách, jež předcházely zjevné historii, (linnéovské) vize statického, uspořádaného, pravidelně členěného univerza, od svého počátku uvážlivě otevřeného klasifikační tabulce, se stále ještě poněkud zmateným vnímáním přírody jako dědičky času s celou přítěží jeho nahodilosti a otevřené možnosti evoluce; podobně je analýza bohatství něčím jiným než konfliktem zájmů mezi buržoazií stávající se třídou pozemkových vlastníků, vyjadřující své ekonomické nebo politické požadavky hlasem fyziokratů, a buržoazií obchodníků, která požadovala protekcionistická či liberalizační opatření prostřednictvím utilitaristů. Ani analýza bohatství, ani historie přírody, pokud jsou zkoumány na rovině své existence, jednoty, trvalosti a transformací nemohou být chápány jako souhrn těchto rozmanitých rozhodnutí. Tato rozhodnutí musejí být naopak popsána jako systematicky různé způsoby nakládání s objekty

diskursu (s jejich vymežováním, s jejich seskupováním či oddělováním, s jejich propojováním či s vyvozováním jedněch z druhých), rozvrhování forem vypovídání (jejich výběru, jejich umístění, utváření řad a skládání do velkých rétorických celků), manipulování s pojmy (poskytování pravidel pro jejich používání, uvádění těchto pojmů do regionálních souvislostí a také utváření pojmových architektur). Tato rozhodnutí nejsou zárodky diskursu (v nichž by byly tyto diskursy předem určeny a předjímány v kvazimikroskopické formě); jsou to přesně stanovené (a jako takové i popsatelné) způsoby jak realizovat možnosti diskursu.

Tyto strategie však nelze analyzovat ani jako druhotné prvky, jež jako by se pokoušely navrstvit na diskursivní racionalitu, která by na nich byla de iure nezávislá. Neexistuje (nebo, přinejmenším pokud se týká historického popisu, jehož možnost tu sledujeme, není přijatelný) žádný ideální diskurs, zároveň konečný i nečasový, jež by vnější rozhodnutí pokazila, převrátila, potlačila či odstrčila vstříc možná velice vzdálené budoucnosti; nemůžeme například předpokládat, že o přírodě či o ekonomii vypovídají dva překrývající se a navzájem propletené diskursy: jeden, který postupuje pomalu, akumuluje své zisky a postupně se dovršuje (ten pravý diskurs, jenž však v čistém stavu existuje pouze v teleologických hranicích historie); druhý neustále v troskách, vždy znovu začínající, věčně sám se sebou v rozporu, složený z různorodých fragmentů (diskurs názoru, který historie v průběhu času odsouvá do minulosti). Nemáme

žádnou exaktní přirozenou taxonomii, až na fixismus; neexistuje žádná platná ekonomie směny a užitku, bez preferencí a iluzí buržoazního obchodníka. Klasická taxonomie nebo analýza bohatství, tak jak skutečně existovaly a jak tvořily historické figury, zahrnují v artikulovaném, avšak nedělitelném systému objekty, výpovědi, pojmy a teoretické výběry. A tak jako nelze vztahovat formování objektů ani ke slovům, ani k věcem, formování výpovědí ani k čisté formě vědění, ani k psychologickému subjektu, formování pojmů ani ke struktuře ideality, ani k následnosti idejí, stejně tak nelze vztahovat formování teoretických výběrů ani k fundamentálnímu *projektu*, ani k druhotné hře *názorů*.

7. POZNÁMKY A DŮSLEDKY

Musíme se nyní vrátit k určitému počtu údajů rozptýlených v předcházejících analýzách, odpovědět na některé otázky, které budou nepochybně položeny, a především prozkoumat námitky, u nichž hrozí, že se objeví, neboť paradox celého podniku je nyní zřejmý.

Na začátku jsem zproblematizoval předem ustavené jednotky, podle nichž se neurčitá, monotónní, přeplněná oblast diskursu tradičně člení. Vůbec nešlo o to, zpochybnit veškerou hodnotu těchto jednotek či snažit se zabránit jejich užívání, nýbrž ukázat, že pro přesnou definici vyžadují teoretické zpracování. Bylo nicméně nutné — a právě v tom se všechny předchozí analýzy zdají značně problematické — překrýt tyto ve skutečnosti možná poněkud nejisté jednotky jinou kategorií jednotek méně viditelných, abstraktnějších a jistě mnohem problematičtějších? I v případě, kdy je celkem snadné vnímat jejich historické hranice a specifčnost jejich organizace (jak dosvědčují všeobecná gramatika či historie přírody), klade vymezení těchto diskursivních formací mnohem větší potíže než v případě knihy nebo díla. Proč tedy přistupovat k tolik pochybným seskupením právě v okamžiku, kdy problematizujeme ta, jež se zdála být nanejvýš sa-

mozřejmě? Jakou novou oblast bychom ještě chtěli objevit? Které vztahy zůstávají dosud temné či mlčky předpokládané? Jaké transformace dosud spočívají mimo dosah historiků? Zkrátka jakou deskriptivní účinnost lze těmto novým analýzám přisoudit? Na všechny tyto otázky se pokusím dát odpověď později. Nyní je však třeba odpovědět na otázku, jež je prvotní vzhledem k analýzám následujícím a konečná vzhledem k analýzám předchozím: je skutečně oprávněné hovořit o těch diskursivních formacích, které jsem se pokoušel definovat, jako o jednotkách? Je toto navrhované vyčlenění schopné individualizovat soubory? A jaká je povaha takto objevené či konstruované jednotky?

Vyšli jsme z konstatování: u jednotek diskursu, jako například u diskursu klinické medicíny, politické ekonomie nebo historie přírody, se setkáváme s rozptýlením prvků. Nuže samo toto rozptýlení — se svými mezery, trhlinami, propleteními, převrstveními, neslučitelnostmi, přemístěními a substitucemi — lze popsat v jeho jedinečnosti, pokud jsme schopni určit specifická pravidla, podle nichž byly zformovány jeho objekty, výpovědi, pojmy, teoretická rozhodnutí: pokud je tu skutečně jednotka, nespočívá v žádném případě ve viditelné a horizontální soudržnosti formovaných prvků; sídlí mimo ně, v systému, který jejich formování umožňuje a vládne mu. Jakým právem ale můžeme hovořit o jednotkách a o systému? Jak potvrdit, že se tyto diskursivní soubory jasně individualizovaly? Tak, že v pozadí zdánlivě neredukovatelné mnohosti objektů, výpovědí, pojmů a výběrů

rozehrajeme poněkud riskantním způsobem masu prvků, jež nejsou o nic méně početné ani méně rozptýlené, které jsou však navíc navzájem heterogenní? Tak, že všechny tyto prvky rozdělíme do čtyř oddělených skupin, jejichž způsob artikulace byl sotva definován? A v jakém smyslu můžeme tvrdit, že všechny tyto prvky, umístěné za objekty, výpověďmi, pojmy a strategiemi diskursu, zajišťují existenci souborů, jež nejsou o nic méně individualizovatelné než díla či knihy?

1. Viděli jsme — a bezpochyby není nutné to opakovat —, že mluví-li se o systému formování, nemíní se tím pouze juxtapozice, koexistence či interakce heterogenních prvků (institucí, technik, sociálních skupin, perceptivních organizací, vztahů mezi různými diskursy), ale i to, jak jsou diskursivní praxi uváděny — ve zcela jasně určené formě — do vzájemných vztahů. Co však s těmi čtyřmi systémy, či spíše čtyřmi svazky vztahů? Jak mohou všechny dohromady definovat jedinečný systém formování?

Různé takto definované vrstvy nejsou totiž vzájemně nezávislé. Ukázali jsme, že strategické výběry se nerodí přímo z jedné vize světa či z převládnutí zájmů, jež by patřily k vlastnictví toho či onoho mluvčího subjektu, nýbrž že sama jejich možnost je determinována body divergence ve hře pojmů; ukázali jsme také, že pojmy nebyly utvářeny přímo na aproximativním, konfúzním a živoucím pozadí idejí, ale na základě forem koexistence mezi výpověďmi; pokud jde o modalitu vypovídání, viděli jsme, že byly popi-

sovány na základě pozice, kterou zaujímá subjekt ve vztahu k oblasti objektů, o nichž mluví. Takto existuje vertikální systém závislostí: ne všechny pozice subjektu, ne všechny typy koexistence mezi výpověďmi, ne všechny diskursivní strategie jsou možné rovným dílem, pouze ty, které jsou autorizovány předcházejícími vrstvami; jako příklad jsme uvedli systém formování, který v 18. století organizoval objekty historie přírody (jako jednotlivosti vybavené charakterem, a proto klasifikovatelné; jako strukturální prvky, schopné variací; jako viditelné a analyzovatelné povrchy; jako pole spojitých a pravidelných diferencí) a v němž jsou určité modalities vypovídání vyloučeny (například dešifrování znaků), jiné jsou implikovány (například popis podle určitého kódu); stejně tak jsme předvedli různé pozice, jež mohl promlouvající subjekt zaujmout (jako subjekt pozorující bez zprostředkování nástroji, jako subjekt vybírající si z vnímané mnohosti prvky struktury, jako subjekt přepisující tyto elementy do kódovaného slovníku apod.), u nichž existuje určitý počet případů koexistence mezi výpověďmi, jež byly vyloučeny (jako například erudovaného znovuoživení již řečeného či exegetický komentář posvátného textu), a těmi, které byly naopak možné či dokonce vyžadované (jako například integrace zcela či částečně analogických výpovědí do klasifikační tabulky). Tyto vrstvy tedy nejsou vzájemně nezávislé a nerozvíjejí se v rámci neomezené autonomie: od primární diferenciace objektů k formování diskursivních strategií existuje celá hierarchie vztahů.

Avšak tyto vztahy se ustavují rovněž v opačném směru. Nižší vrstvy nejsou nezávislé na těch, jež jsou jim nadřazeny. Teoretické výběry vylučují či implikují ve výpovědích, v nichž se uskutečňují, tvoření určitých pojmů, to znamená určitých forem koexistence mezi výpověďmi: v textech fyziokratů najdeme stejné způsoby integrace kvantitativních faktů a měřítek jako v analýzách utilitaristů. Není to tím, že by rozhodnutí fyziokratů mohlo modifikovat soubor pravidel, který v 18. století zajišťoval utváření ekonomických pojmů; mohlo však některá z těchto pravidel použít či vyloučit, a v důsledku toho umožnit, aby se objevily některé pojmy (jako například pojem čistého výnosu), které se nikde jinde neobjevují. Teoretický výběr formování pojmu neřídil, ale vytvářel pojem prostřednictvím specifických pravidel formování pojmu a hrou vztahů, které s touto vrstvou udržoval.

2. Tyto systémy formování nelze chápat jako nehybné bloky, statické formy, jež se prosazují zvětšujícím se diskursu a definují jednou provždy jeho vlastnosti a možnosti. Nejsou to žádná omezení, jež by měla svůj původ v myšlenkách lidí či ve hře jejich reprezentací; nejsou to však ani určení, která se, formována na úrovni institucí, na rovině sociálních vztahů či na rovině ekonomie, násilně vpisují do povrchu diskursů. Tyto systémy — opakují — spočívají v diskursu samém; či spíš (jelikož tu nejde o jeho interioritu a o to, co může obsahovat, nýbrž o jeho specifickou existenci a o jeho podmínky) na jeho hranici, na té mezi, kde se definují specifická pravidla, která mu umož-

ňují vůbec existovat. Systémem formování je třeba rozměť komplexní svazek vztahů, jenž funguje jako pravidlo: předepisuje, co musí být v diskursivní praxi uvedeno do vztahu, aby odkazovala k určitému objektu, aby odstartovala určité vypovídání, aby použila určitý pojem, aby organizovala určitou strategii. Definovat systém formování v jeho singulární individualitě tedy znamená charakterizovat diskurs či skupinu výpovědí pravidly nějaké praxe.

Soubor pravidel diskursivní praxe, systém formování, není v čase cizincem. Nesoustřeďuje vše, co se může ukázat prostřednictvím staleté řady výpovědí, v jednom výchozím bodu, který by byl současně počátkem, původem, základem, axiomatickým systémem a od něhož by se musely peripetie reálných dějin odvíjet již jen zcela nevyhnutelným způsobem. Načrtává systém pravidel, který musí vstoupit v platnost, má-li dojít k transformaci určitého objektu, má-li se objevit určitá výpověď, má-li být vypracován, proměněn či importován určitý pojem, má-li být modifikována určitá strategie — aniž by přitom přestaly patřit k původnímu diskursu; a načrtává také systém pravidel, který musí vstoupit v platnost, aby se změna v jiných diskurzech (v jiných praxích, institucích, sociálních vztazích, ekonomických procesech) mohla přepsat do rámce daného diskursu a utvořit tak nový objekt, oživit novou strategii, vyvolat nové výpovědi či nové pojmy. Diskursivní formace tedy nehraje roli figury, která zastaví čas a na desetiletí či staletí jej zmrazí; určuje vlastní pravidelnost časových procesů; stanovuje princip artikulace mezi řadou diskursiv-

ních událostí a jinými řadami událostí, transformací, mutací a procesů. Nejde vůbec o nečasovou formu, nýbrž o schéma korespondence mezi několika časovými řadami.

Tato mobilita systému formování se ukazuje dvěma způsoby. Na rovině prvků uváděných do vzájemného vztahu: tyto prvky ve skutečnosti mohou prodělat určitý počet vnitřních mutací, jež jsou integrovány v diskursivní praxi, aniž by byla změněna obecná forma její pravidelnosti; tak se trestní soudnictví, demografický tlak, poptávka po pracovní síle, formy asistence, status a právní podmínky internace po celé 19. století neustále proměňovaly; diskursivní praxe psychiatrie mezi těmito prvky přesto ustavovala stále znovu tentýž systém vztahů, takže systém zakonzervoval znaky své individuality; díky stejným zákonům formování se objevují nové objekty (nové typy individuí, nové třídy chování jsou charakterizovány jako patologické), zapojují se nové modalities vypovídání (kvantitativní hodnocení a statistické výpočty), rýsují se nové pojmy (jako degenerace, perverze, neuróza) a mohou samozřejmě vznikat nové teoretické konstrukce. Diskursivní praktiky naopak modifikují oblasti, které uvádějí do vztahů. Marně zavádějí specifické vztahy, které mohou být analyzovány pouze v jejich vlastní rovině, účinky těchto vztahů se neomezují jen na jediný diskurs: vepisují se také do prvků, které artikulují jedny podle druhých. Například sféra nemocnice nezůstala nedotčena ve chvíli, kdy klinický diskurs vstoupil do vztahu s laboratoří: její uspořádání, statut, který zde získává lékař, funkce jeho po-

hledu, úroveň analýzy, jíž je tu možno dosáhnout, byly nutně modifikovány.

3. To, co popisujeme jako „systémy formování“, vytvoří konečný stupeň diskursu, pokud tímto termínem rozumíme texty (nebo promluvy), tak jak se nabízejí se svým slovníkem, syntaxí, logickou strukturou nebo rétorickou organizací. Analýza zůstává před touto zjevnou rovinou, jež je rovinou úplné konstrukce: při definování principů rozmístění objektů v diskursu neuvažuje všechna jejich spojení, jejich jemnou strukturu ani jejich interní podrozdělení; při hledání zákona rozptýlení pojmů neuvažuje všechny procesy zpracování ani všechny řetězce dedukcí, v nichž mohou figurovat; studuje-li modalitu vypovídání, nezkoumá ani styl, ani zřetězení vět; nechává zkrátka konečné umístění *textu* vytečkováno. Abychom si však rozuměli: ocitá-li se analýza vzhledem k této poslední konstrukci na ústupu, pak nikoli proto, aby se odvrátila od diskursu a dovolávala se mlčenlivé práce myšlení, ani proto, aby se odvrátila od systematicky a vyvedla na světlo „živoucí“ neuspořádanost snažení, pokusů, omylů a nových začátků.

Analýza diskursivních formací se tak staví do protikladu k většině běžných popisů. Ve skutečnosti je obvyklé považovat diskursy a jejich systematické uspořádání pouze za konečný stav, za poslední verzi výsledku dlouhé práce plné zákrut, v níž jde o jazyk a myšlení, o empirickou zkušenost a kategorie, o skutečné prožívání a ideální nutnosti, nahodilost udá-

lostí a hru formálních omezení. Za viditelným povrchem systému se předpokládá bohatá nejistota neuspořádanosti a pod tenkým obalem diskursu celá masa zčásti mlčenlivého stávání se: jakási „presystematika“, jež spadá do řádu systému; jakási „prediskursivita“, jež odkazuje k esenciálnímu mlčení. Diskurs a systém by se tak produkovaly navzájem — a společně — jen na hladině tohoto nesmírného rezervoáru. Ovšem zde nejsou analyzovány určité momenty konečných stadií diskursu, nýbrž systémy, které tyto poslední systematické formy umožňují; jsou to *preterminální regularity*, vzhledem k nimž se konečný stav definuje, aniž by konstituoval místo zrození systému, spíš svými variantami. Analýza formování neodkrývá za dovršeným systémem sám kypící život, život, jež dosud není zachycen; odkrývá rozsáhlou a hustou vrstvu systematickosti, sevřený celek rozmanitých vztahů. Tyto vztahy navíc nevyhnutelně tvoří samu osnovu textu a svou povahou nejsou diskursu cizí. Lze je samozřejmě klasifikovat jako „prediskursivní“, ale jen pod podmínkou, že tato prediskursivita je stále ještě diskursivní, to jest, že nespecifikuj myšlení, vědomí nebo soubor reprezentací, jež by byly teprve následně, a nikoliv zcela nutně vepsány do diskursu, nýbrž charakterizují určité roviny diskursu, definují pravidla, která diskurs realizuje jako jedinečnou praxi. Nesnažíme se tedy přejít od textu k myšlení, od mluvení k tichu, od vnějšku k vnitřku, od prostoroového rozptýlení k čistému soustředění okamžiku, od povrchní mnohosti k hluboké jednotě. Zůstáváme v dimenzi diskursu.